

2012

Burgerschapsvorming in de klas.

LIO praktijkonderzoek

Onderzoek naar de activering van de verschillende facetten van burgerschapsvorming bij leerlingen tijdens de lessen biologie.

Naam: C arola Nijhof-Scheggetman – S1000569
Opleiding: LVO biologie
SLB-er LIO: Karel Schoenmaker
SLB-er BIO: Dien Hegger

Stageschool:
Het Assink Lyceum
Julianastraat 12
7161 CR Neede

Juni 2012

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Voorwoord.....	4
Samenvatting.....	5
Doel van het onderzoek	6
Onderzoeksvraag.....	7
Vraagstelling	7
Deelvragen.....	7
Doelgroep	7
Relevantie	8
Persoonlijke motivatie.....	8
Wat biedt het mijn school	8
Hypothese.....	9
Literatuur	10
Opzet onderzoek	11
Planning	12
Literatuuronderzoek.....	13
Deelvraag 1: Wat is burgerschap?.....	13
Deelvraag 2: In hoeverre is de school verplicht om aantoonbaar aan burgerschapsvorming te voldoen? .	15
Deelvraag 3: Wat zijn de verschillende facetten van burgerschapsvorming en welke kennis, vaardigheden en houdingen horen hierbij?	16
Deelvraag 4: Wat is mijn visie burgerschap?.....	17
Lesmethode/vakwerkplan.....	19
Deelvraag 5: Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in de lesmethode Biologie voor jou?	19
Deelvraag 6: Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in het vakwerkplan buiten de lesmethode?	20
Burgerschap en leerlingen.....	21
Deelvraag 7: Herkennen leerlingen dat er burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komen en op welke manier bij de lessen biologie, kunnen ze aangeven of deze vaardigheden bij andere vakken en of hun omgeving aan de orde komen.....	21
Resultaten.....	22
Analyse/discussie	29
Conclusie	31
Discussie/aanbevelingen	33

Reflectie.....	34
Bronnenlijst	35
Boeken.....	35
Websites	35
Publicaties	35
Bijlagen	36
Bijlage 1. Burgerschapsvorming in de kerndoelen onderbouw VO.....	36
Bijlage 2. SLO een basis voor burgerschap, indeling in domeinen	37
B 2.1 Democratie	37
B 2.2 Participatie.....	38
B 2.3 Identiteit	39
Bijlage 3. Leerlijn VO onderbouw	40
Bijlage 4. Competentie matrix LOB, Het Assink Lyceum, Julianastraat	41
Bijlage 5. Vakwerkplan Biologie Het Assink Lyceum leerjaar 2H/V	42
Bijlage 6. Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou	43
Bijlage 7. Burgerschap leerlingen vragenlijst juni 2012.....	44
Bijlage 8. Uitwerkingen leerlingenvragenlijst.....	47
B 8.1 Uitwerking vraag 1.....	47
B 8.2 Uitwerking vraag 2/3	47
B 8.3 Uitwerking vraag 4.....	48
B 8.4 Uitwerking vraag 5.....	49
B 8.5 Uitwerking vraag 6.....	51
B 8.6 Uitwerking vraag 7.....	55
Bijlage F Beoordelingsschema voor het (voorlopig) onderzoeksplan 2011/2012.....	56

Voorwoord

Voor het afronden van mijn opleiding LVO tweede graad in biologie moet ik een praktijkonderzoek doen. Ik ben Carola Nijhof-Scheggetman en werk sinds augustus 1991 op Het Assink Lyceum. Tot januari 2009 werkte ik als TOA - SK/BIO/NAT. In januari 2009 ben ik aangesteld als docent biologie. Hiervoor had ik een groot deel van mijn opleiding, waaronder mijn Leerwerktraject 1, 2 en 3 met succes afgerond.

Het Assink Lyceum is een Academische Opleidingsschool. Dit betekent dat onze school een samenwerkingsverband heeft met reguliere lerarenopleidingen. Hiervoor heeft de school een structuur ontwikkeld die studenten op verschillende niveaus de mogelijkheid biedt om te leren in de praktijk. Een belangrijk onderdeel van deze praktijk ervaring is onderzoek doen. Hierdoor wordt een koppeling gemaakt tussen kennis, onderwijs en de praktijk.

In de visie van de academische opleidingschool geeft men onder andere aan om met de participerende VO-scholen en Opleidingsinstituten gezamenlijk verantwoordelijkheid te nemen in: het opleiden van nieuwe docenten, het professionaliseren van de zittende docenten en het koppelen van nieuwe theoretische inzichten aan het handelen in de praktijk.¹

In mei 2010 ben ik gevraagd om deel te nemen aan een landelijke onderzoeksgroep “Krachtig Meesterschap”. Deze groep bestaat uit de volgende partners: Universiteit Amsterdam, Christelijke Hogeschool Windesheim, Hogeschool van Amsterdam en een netwerk van basisscholen en VO scholen. Het doel van deze landelijke onderzoeksgroep is het versterken van de pedagogische handelingsbekwaamheid van leraren binnen en buiten de klas, gericht op de ontwikkeling van burgerschap bij leerlingen.² Twee pijlers van deze projectgroep zijn ‘leren door te onderzoeken’ en ‘leren van elkaar’. Binnen dit project heb ik gekeken in hoeverre BVC’s (burgerschapsvormende competenties) aan de orde komen in bestaand curriculum. Hiervoor heb ik gekeken naar, en ben ik aan het onderzoeken in hoeverre BVC’s in bestaande vakoverschrijdende projecten aan de orde komt. Dit onderzoek is nog niet afgerond.

Hierdoor ontstond bij mij het idee om voor mijn LIO onderzoek de vertaalslag te maken van vakoverstijgende projecten naar de klas en mijn lessen als biologiedocent. Mijn visie is bijvoorbeeld gevraagd in de onderwijsmodule onderwijskunde 3, maar wat biedt de methode en het vakwerkplan op het gebied van burgerschapscompetenties? En als het aan de orde komt in de methode en het vakwerkplan, ervaren leerlingen dit dan ook? Herkennen zij dat ze werken aan burgerschapsvormende vaardigheden? Weten zij wat burgerschap is? En als ze dit weten, herkennen ze de vaardigheden die hierbij horen?

Dit alles heeft mij doen besluiten om met mijn LIO onderzoek verder te gaan onderzoeken naar burgerschapsvorming, maar dan in mijn klas, gericht op de methode en het vakwerkplan en de invloed die het bewust of onbewust heeft op leerlingen.

¹ Aanvraagdossier subsidie Verankering Academische Opleidingsschool,(dec. 2011), p. 9

² Pedagogische Handelingsbekwaamheid, projectplan UvA – CHW –HvA (2010), p. 11

Samenvatting

In dit onderzoek kijk ik naar in hoeverre ik als docent biologie verschillende facetten van burgerschap activeer. Dit onderzoek heeft plaats gevonden op Het Assink Lyceum, locatie Julianastraat in klas N2V1. Dit is een Havo/VWO/VWO+ klas met 25 leerlingen, 14 meisjes en 11 jongens.

Doel van het onderzoek is om te kijken of we aan de verplichting voldoen die de Wet Bevordering actief burgerschap stelt. Er wordt duidelijk aangegeven dat men zelf mag bepalen hoe men hier invulling aan geeft. Hierop zal de onderwijsinspectie toezien. Dit betekent dat als de onderwijsinspectie aankondigt om hierop te controleren, wij als school moeten aantonen op welke manier hier vorm aan wordt gegeven.

Door mijn onderzoek en medewerking aan de landelijke werkgroep Krachtig Meesterschap heb ik gekeken hoe burgerschapsvormende competenties aan de orde komen in het bestaand curriculum, en dan met name in vakoverstijgende projecten. Dit onderzoek is nog niet afgerond, maar heeft al wel een ander in gang gezet op onze locatie, waarbij bewustwording erg belangrijk is.

Met dit onderzoek kijk ik naar het vak biologie, de methode, het vakwerkplan en mijn rol als docent.

Ook hier weer bewustwording, het leren zien en herkennen van burgerschapsvormende competenties (BVC's).

Het SLO biedt hiermee een goede handreikingen door deze BVC's onder te verdelen in drie domeinen: democratie, participatie en identiteit. Dit met een overzicht van de bijbehorende kennisgebieden, vaardigheden en houdingen. Ook hebben ze de vertaalslag gemaakt naar de verschillende leerlijnen gebaseerd op de verschillende leeftijdsgroepen.

Naar voren komt in de resultaten dat leerlingen dit wel herkennen en ook in de juiste context kunnen plaatsen. Door alleen te kijken naar biologie heeft dit onderzoek plaatsgevonden in slechts een klein gebied van de totale kennisbasis die hoort bij verschillende domeinen van BVC's.

Een aanbeveling is om dit teambreed over de verschillende vakken te leggen waardoor inzichtelijk wordt waar de verschillende BVC's aan de orde komen.

Als docent biologie activeer ik verschillende facetten van burgerschap, echter nog niet in die mate die ik zou willen. Bewustwording van deze competenties maakt dat ik hier alert op ben en in de toekomst hier meer aandacht aan zal besteden.

Daarbij kan dit onderzoek een sneeuwbal werking hebben. Door dit teambreed te dragen kunnen we er samen voor zorgen dat over het hele kennisgebied bepaalde vaardigheden en houdingen worden aangeleerd die betrekking hebben op het hele kennisgebied in verband met burgerschap.

Doel van het onderzoek

Sinds februari 2006 is de Wet Bevordering actief burgerschap en sociale integratie opgenomen in de sectorwetten voor primair en voortgezet onderwijs. Hierin wordt aangegeven dat scholen invulling moeten geven aan burgerschapsvorming en verantwoording hierover moet afleggen. Er wordt niet aangegeven hoe men daar vorm aan moet geven.³ Het Assink Lyceum is daar actief mee bezig door onder andere mee te werken aan de landelijke werkgroep Krachtig Meesterschap. Ik ben door het Assink gevraagd om samen met een collega plaats te nemen in deze landelijke werkgroep. Door mijn medewerking aan Krachtig Meesterschap heb ik gezien en geleerd wat het belang is van het activeren van burgerschapsvormende competenties bij leerlingen. In dit landelijke onderzoek waarbij vooral werd gekeken naar de vakdidactische bekwaamheid van docenten in het kader van burgerschapsvorming bij leerlingen, kwam bij mij vooral naar voren dat we al veel doen, maar ons daar niet altijd bewust van zijn. Wat is burgerschapsvorming eigenlijk, wat wil je er mee bereiken en hoe kun je dit doen. Daardoor ben ik anders gaan kijken naar mijn lesmethode en het vakwerkplan. Met dit onderzoek wil ik kijken wat de methode en het vakwerkplan mij bieden op het gebied van burgerschapsvorming. Wat is het vakwerkplan anders dan de methode? Het vakwerkplan gaat uit van de lesmethode maar beschrijft ook onderdelen die naast de methode behandeld worden. Het plan bezit dus misschien ook wel burgerschapsvormende elementen.

Als ik dit wil doen zal ik eerst moeten kijken naar welke facetten burgerschapsvorming kent en welke kennis, vaardigheden en houdingen hierbij horen.

Het SLO heeft hiervoor een indeling gemaakt in drie domeinen: democratie, participatie en identiteit.

Bij democratie gaat het om: het aanleren van een democratische houding, waarbij het opdoen van ervaringen in de klas, op school of erbuiten erg belangrijk zijn. Naast een democratische houding is het ook belangrijk dat men over een aantal vaardigheden beschikt die sociaalcommunicatief zijn. Ook is het belangrijk dat men leert om keuzes te maken en hiervoor de juiste kennis, houdingen en inzichten heeft. Bij het domein participatie kijkt men naar het actief meedoen in de samenleving op verschillende niveaus. Het vereist inzicht en vertrouwen in eigen kunnen. Betrokkenheid en verantwoordelijkheid en participatie versterken elkaar. Het vraagt om sociaalcommunicatieve vaardigheden en een goed zelfbeeld.

Identiteit gaat over de wisselwerking tussen de identiteit van een persoon en zijn/haar omgeving. In relatie met de verschillende gemeenschappen waarin men zich verbonden voelt met datgene wat er in die gemeenschappen belangrijk wordt gevonden. Dit vereist flexibiliteit maar ook het nemen van verantwoordelijkheid en het kritisch bekijken van het gedrag van de verschillende gemeenschappen.⁴

Binnen deze drie domeinen horen verschillende soorten kennis, vaardigheden en houdingen.

Dit wil ik naast de lesmethode en het vakwerkplan leggen om te kijken waar wat aan de orde komt. Als ik dit in kaart heb gebracht wil ik vervolgens door middel van een vragenlijst kijken of leerlingen dit ook zo hebben ervaren. Dus herkennen zij dat bepaalde vaardigheden die behoren bij de methode of die uit het vakwerkplan komen, burgerschaps vormende vaardigheden zijn?

³ Pedagogische Handelingsbekwaamheid, projectplan UvA – CHW –HvA (2010), p. 3

⁴ Bron, J., (2006), p. 33

Onderzoeksvraag

In hoeverre activeer ik, als vakdocent, de verschillende facetten van burgerschapsvorming bij leerlingen?

Vraagstelling

Als ik kijk naar het doel van mijn onderzoek en de onderzoeksvraag zoals hierboven geformuleerd, dan wil ik onderzoeken wat mijn rol is als docent. Als docent gebruik ik een lesmethode, ik werk volgens een vakwerkplan en ikzelf als persoon draag bij door mijn manier van lesgeven. Om tot een duidelijke antwoord te komen op mijn onderzoeksvraag probeer ik een aantal deelvragen op te stellen. Mijn ervaring uit andere onderzoeken is dat deelvragen gebaseerd zijn op de hypothese, dus op de verwachtingen van het onderzoek. Echter inzichten die ik verkrijg door het literatuuronderzoek uit te voeren, zorgen ervoor dat ik op een andere manier antwoord krijg op de onderzoeksvraag, waardoor ik deelvragen eventueel bij moet stellen.

Deelvragen

Via literatuuronderzoek wil ik de volgende deelvragen beantwoorden:

- 1) Wat is burgerschap?
- 2) In hoeverre is de school verplicht om hier aantoonbaar aan te voldoen?
- 3) Wat zijn de verschillende facetten van burgerschapsvorming en welke kennis, vaardigheden en houdingen horen hierbij?
- 4) Wat is mijn visie op burgerschap?

Vervolgens wil ik kijken naar de lesmethode voor Biologie en het vakwerkplan om de volgende deelvragen te beantwoorden:

- 5) Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in de lesmethode Biologie voor jou?
- 6) Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in het vakwerkplan buiten de lesmethode?

Aan de hand van de verzamelde informatie wil ik een vragenlijst opstellen voor de leerlingen waardoor ik de volgende deelvraag kan beantwoorden:

- 7) Herkennen leerlingen dat er burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komen bij de lessen biologie, kunnen ze aangeven of deze vaardigheden ook bij andere vakken en of hun omgeving aan de orde komen?

Doelgroep

Burgerschapsvorming is belangrijk voor leerlingen van alle leeftijden. Het gaat dan om de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.

Ik geef biologieles aan de eerste en tweede klas Havo/VWO. Mijn doelgroep zal de tweede klas zijn, omdat ik deze groep al langer les geef. De lesmethode is Biologie voor Jou van Malmberg. Deze zal ik gebruiken om te onderzoeken welke facetten er in de lesmethode aan de orde komen.

Relevantie

Persoonlijke motivatie

Door de deelname aan de onderzoeksgroep Krachtig Meesterschap ben ik in aanraking gekomen met docenten van meerdere scholen. Samen hebben geleerd wat burgerschapsvorming inhield en we hebben gekeken op welke manieren we vorm konden geven aan burgerschap, of waar we er al vorm aan geven binnen het huidige curriculum.

Voor de module BRP8 heb ik het boek 'Compassie' van Karen Armstrong gelezen. Wat me hierin vooral aansprak was dat burgerschapsvorming dicht bij ons zelf ligt. Hierover zou je kunnen zeggen "Verander de wereld, begin bij jezelf".

Ook heb ik het boek gelezen "Een tijd voor empathie, wat de natuur ons leert over een betere samenleving" van Frans de Waal. Hierin is te lezen hoe de Waal door middel van inzichten op het gebied van psychologie, neurowetenschappen en gedragsbiologie een beeld geeft over empathie. Sociaal en onbaatzuchtig gedrag bij zowel mensen als dieren. Wat de Waal aangeeft in zijn voorwoord is dat, mede door de financiële crisis, de politiek klaar is voor een nieuw tijdperk waarbij aandacht moet zijn voor samenwerking, integratie en sociale verantwoordelijkheid.⁵ Veel van de aspecten die ik las in de boeken van Armstrong en de Waal kwam ik tegen in de werkgroep Krachtig Meesterschap en hadden direct verband met burgerschapsvorming.

Voor mijn werk zat ik het afgelopen jaar in de werkgroep LOB (loopbaanoriëntatie en begeleiding). Hierbinnen hebben we op school vorm gegeven aan leerlingenparticipatie, maatschappelijk stage en burgerschapsvorming. Wat ik hier veel tegen kwam was dat collega's geen idee hadden wat burgerschapsvorming inhield. Als we met deze werkgroep vervolgens aangaven dat we hiermee aan het werk wilden, kregen we weerstand van collega's. Wat we veel hoorden was: we zijn al druk genoeg, moeten we er nog meer bij doen.

Wat ik echter heb ervaren is dat we veel al doen, maar dat we ons daar niet bewust van zijn. Door dit onderzoek wil ik voor de vakgroep biologie inventariseren hoe en op welke manier het aan de orde komt in de onderbouw van de Havo/VWO, mijn doelgroep. Daarnaast wil ik kijken hoe en of leerlingen dit ervaren.

Wat biedt het mijn school

Een van mijn deelvragen is "In hoeverre is de school verplicht om hier aantoonbaar aan te voldoen?". Volgens het projectplan Pedagogische Handelingsbekwaamheid is er sinds februari 2006 de Wet Bevordering actief burgerschap en sociale integratie opgenomen in de sectorwetten voor primair en voortgezet onderwijs. Hierin wordt aangegeven dat scholen invulling moeten geven aan burgerschapsvorming en verantwoording hierover moet afleggen. Er wordt niet aangegeven hoe men daar vorm aan moet geven.⁶

Als blijkt uit mijn onderzoek dat we op een goede manier vorm geven aan burgerschapsvorming bij leerlingen, dan zou deze inventarisatie opgenomen kunnen worden in het vakwerkplan voor biologie. Vele facetten van burgerschapsvorming zijn waarschijnlijk over de verschillende vakgebieden te leggen. Dit zou betekenen dat een eventueel format eenvoudig voor meerdere vakgebieden gebruikt kan worden. Met dit format bedoel ik een overzicht waarin de verschillende facetten van burgerschapsvorming met bijbehorende kennis, vaardigheden en houdingen opgenomen zijn. Zodat men per vakgebied kan bekijken waar de lesprogramma's aansluiten op de keuze en of wensen van de school wat betreft burgerschapsvorming.

⁵ Waal de, (2011), p. 8

⁶ Pedagogische Handelingsbekwaamheid, projectplan UvA – CHW –HvA (2010), p. 3

Hypothese

Door het onderzoeken en een format te maken aan de hand van de gegevens uit de literatuur hoop ik nog duidelijker te krijgen welke facetten er zijn in verband met het behalen van burgerschapsvormende competenties. Deze informatie zou ik dan over kunnen dragen op een teamvergadering door middel van een korte presentatie. Bewustwording van de docenten, doordat ze weten waar het om gaat, bevordert de vakdidactische bekwaamheid van deze docenten.

Ik verwacht dat het nog niet verplicht is om vorm te geven aan burgerschapsvorming, maar dat dit een aanbeveling is. Als het verplicht zou zijn zou het Assink-breed gedragen moeten worden en opgenomen moeten worden in het huidige curriculum. Als blijkt dat het wel verplicht is dan zou ik mijn bevindingen door kunnen geven aan de kernteamleider, met de vraag of er bij hem op directieniveau iets over bekend is.

Doordat ik al een tijdje bezig ben met burgerschapsvorming heb ik gezien dat er aandacht aan wordt besteed in de lesmethode Biologie voor jou. Ik verwacht en hoop dat door ik hier gericht naar te kijken zal ontdekken dat er meer aandacht aan wordt besteedt dan dat ik verwacht.

De leerlingen wil ik aan de hand van een gerichte vragenlijst vragen naar hun kennis over burgerschap. Vervolgens wil ik ze vragen of zij binnen mijn lessen hebben gemerkt dat hier aandacht aan is besteed. Daarbij wil ik kijken of ik via de vragenlijst kan achterhalen hoe ze aan bepaalde burgerschapsvormende vaardigheden gekomen zijn, dit zou kunnen via de opvoeding, andere vakken, projecten of via de lessen biologie.

Ik verwacht dat veel leerlingen geen idee hebben waar ik het over heb. Wel verwacht ik dat, wanneer ik competenties en of kernwoorden kan benoemen en ze hier gericht naar vraag, ze zich realiseren dat ze er mee of aan hebben gewerkt. Hoe kan ik als docent iets overbrengen als ik zelf niet bewust ben van het nut en het belang van bepaalde vaardigheden?

Ik verwacht dat ik/wij als docent nog een hele taak voor ons hebben als we hier bewust mee bezig willen gaan. Echter ik hoop dat ik door dit onderzoek, een goed onderbouwd advies en voorlichting kan geven aan mijn team zodat we er samen zorg voor kunnen dragen dat Burgerschapsvorming een plek krijgt binnen ons bestaande curriculum.

Literatuur

Om dit onderzoek goed uit te kunnen voeren heb ik meerdere bronnen nodig. Voor de eerste drie deelvragen moet ik onderzoeken wat er beschreven staat in de literatuur.

Hiervoor wil de volgende bronnen gebruiken:

- ✓ Bas de, J., (2010) *Burgerschapsvorming, Jong gedaan, oud geleerd*, tweede druk, Amersfoort, ThiemeMeulenhoff.
- ✓ Blenkers, J.H., *Burgerschapscompetenties voor leraren*, Zwolle, Christelijke Hogeschool Windesheim.
- ✓ Bron, J., (2006) *Een basis voor burgerschap, een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*, Enschede, SLO.

Voor deelvraag 4 heb ik de lesmethode nodig.

- ✓ Smits, G., Waas, B., (2007) *Biologie voor jou, biologie voor de onderbouw 2/3, handboek Havo/VWO*, vijfde druk, 's-Hertogenbosch, Malmberg.

Voor deelvraag 5 heb ik het vakwerkplan nodig.

- ✓ Vakwerkplan biologie 2008-2009, herziene versie 2010.

Om mijn visie te bepalen op burgerschapsvorming en de noodzaak ervan ga ik gebruik maken van de volgende boeken.

- ✓ Armstrong, K., (2011) *Compassie*, digitale versie naar eerste druk, Amsterdam, De Bezige Bij.
- ✓ Bas de, J., (2010) *Burgerschapsvorming, Jong gedaan, oud geleerd*, tweede druk, Amersfoort, ThiemeMeulenhoff.
- ✓ Waal de, F., (2011) *Een tijd voor empathie, wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, achtste druk, Amsterdam, Contact.

Voor het onderzoek en de dataverzameling zal ik gebruik maken van het volgende boeken.

- ✓ Donk van der, C., Lanen van, B., (2011) *Praktijkonderzoek in de school*, eerste druk derde oplage, Bussum, Coutinho.
- ✓ Baarda, D.B., Goede de, M.P.M., Teunissen, J., (2005) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek, Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, tweede druk, Groningen, Wolters-Noordhoff.

Dan zal ik naarmate het onderzoek vordert waarschijnlijk ook nog gebruik maken van verschillende internetbronnen.

Voor de buitenlandse bron ga ik gebruik maken van een artikel of boek van Prof. dr. Gert Biesta, verbonden aan The Stirling Institute of Education, University of Stirling, Scotland, UK'. Hij komt van oorsprong uit Nederland. Ik heb hem ontmoet op een bijeenkomst van Krachtig Meesterschap. Hij schrijft onder andere over de relaties tussen onderwijs, levenslang leren en democratisch burgerschap.

Opzet onderzoek

Mijn onderzoek zal uit vier delen bestaan.

Literatuuronderzoek

Ik zal beginnen met het onderzoeken welke facetten er zijn van burgerschapsvorming en hoe ze beschreven worden in de boeken en artikelen van de Bas, het SLO en Gert Biesta. Aan de hand van de gevonden gegevens wil ik een format maken waarin duidelijke burgerschapscompetenties met bijbehorende kennis, vaardigheden en houdingen horen.

Hiermee kan ik volgende deelvragen beantwoorden.

1. Wat is burgerschapsvorming?
2. In hoeverre is de school verplicht om hier aantoonbaar aan te voldoen?
3. Wat zijn de verschillende facetten van burgerschapsvorming en welke kennis, vaardigheden en houdingen horen hierbij?

Visie burgerschapsvorming

Door middel van het boek *Compassie*, het boek *Burgerschapsvorming, Jong gedaan, oud geleerd* en het boek *Een tijd voor Empathie* wil ik kijken wat mijn visie is op burgerschapsvorming en kijken hoe ik dit al “onbewust” terug laat komen in mijn lessen. Daarmee wil ik “onbewust” omzetten in “bewust” burgerschapsvorming. Door dit te combineren met de bevindingen van het literatuuronderzoek en de bevindingen van burgerschapsvormende vaardigheden in de lesmethode en vakwerkplan heb ik een basis om te gebruiken bij het maken van de vragenlijsten voor de leerlingen.

Hiermee kan ik deelvraag 4 beantwoorden.

4. Wat is mijn visie op burgerschap?

Lesmethode/vakwerkplan

Vervolgens wil ik het format leggen over de lesmethode Biologie voor jou en het vakwerkplan van Biologie van het Assink Lyceum. Ik wil een inventarisatie maken welke facetten van burgerschapsvorming en op welke manier aan de orde komen in de lesmethode en het vakwerkplan. Doordat ik op dit moment niet in kan schatten hoeveel tijd dit kost, kan het zijn dat ik ervoor kies om slechts 1 leerjaar te inventariseren.

Hiermee kan ik volgende deelvragen beantwoorden.

5. Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in de lesmethode Biologie voor jou?
6. Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in het vakwerkplan buiten de lesmethode?

Burgerschap en leerlingen

Als ik weet op welke manier de methode vorm geeft aan burgerschapsvorming en ik duidelijk heb wat mijn visie is, wil ik een vragenlijst gaan maken om te toetsen bij leerlingen of zij dit ook zo ervaren.

Belangrijke aandachtspunten voor het maken van de vragenlijst zijn: weet de leerling wat burgerschapsvorming is?

Er van uitgaande dat leerlingen het niet weten moet ik door middel van de manier van vragenstellen ze bewustmaken welke kennis en houding er passen bij burgerschap. Ook wil ik in de vragenlijst kijken hoe ze aan bepaalde kennis komen bijvoorbeeld door de lesmethode van biologie, door andere vakken, door de

invloed/opvoeding ouders, door mijn rol als docent. Dit omdat ik verwacht dat bepaalde facetten van burgerschapsvorming meegegeven worden door ouders in de opvoeding.

Hiermee wil ik de deelvraag 7 beantwoorden.

7. Herkennen leerlingen dat er burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komen bij de lessen biologie, kunnen ze aangeven of deze vaardigheden ook bij andere vakken en of hun omgeving aan de orde komen.

Doormiddel van de antwoorden op de deelvragen kan ik zien wat er aan burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komt in de biologiemethode en het vakwerkplan. Samen met mijn visie zijn dat de vaardigheden en kennis die ik (on)bewust overbreng bij leerlingen. Als vervolgens uit de vragenlijst van de leerlingen blijkt dat zij deze kennis en vaardigheden hebben herkend dan mag ik aannemen dat ik deze kennis en vaardigheden heb geactiveerd. Daar waar leerlingen het niet herkennen zal dan extra aandacht aan besteed kunnen worden.

Hierdoor kan ik een conclusie trekken en de hoofdvraag beantwoorden

“In hoeverre activeer ik, als vakdocent, de verschillende facetten van burgerschapsvorming bij leerlingen?”

Planning

Week	Onderzoek
1	Literatuuronderzoek
2	Literatuuronderzoek / maken format
3	Lesmethode/vakwerkplan
4	Lesmethode/vakwerkplan
5	Visie burgerschapsvorming
6	Vragenlijsten maken
7	Vragenlijsten afnemen
8	Verwerken gegevens vragenlijsten
9	Eindverslag/afrondding
10	Eindverslag/afrondding

Literatuuronderzoek

Deelvraag 1: Wat is burgerschap?

De onderwijsinspectie omschrijft burgerschap als volgt: *Actief burgerschap verwijst naar de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.*⁷

Het boek *Burgerschapsvorming* van Jan de Bas gaat uit van “de vijfslag van burgerschapsvorming”. Deze worden als volgt beschreven:

1. De schoolcultuur
2. De schoolorganisatie
3. Het pedagogisch klimaat en het klassenmanagement
4. Het curriculum en de beeldvormers
5. De contacten in de schoolomgeving⁸

De overheid ziet burgerschap als actief burgerschap. Leerlingen leren door te doen. Dus het gaat niet alleen om informatieoverdracht, maar om activiteiten van leerlingen. De onderwijsinspectie noemt hierbij vier aandachtspunten waar scholen inhoudelijk aan moeten voldoen in het kader van burgerschapsvorming. Het gaat hierbij om de volgende punten:

1. De sociale competentie, het aanleren van kennis, vaardigheden en houdingen die een leerling kan gebruiken in omgang met zichzelf en een ander.
2. Omgaan met diversiteit in de samenleving, leerlingen in contact brengen met de omgeving en samenleving en hiervan te leren door actieve deelname.
3. Basiswaarden van de democratische rechtsstaat, hierbij kennis, houding en vaardigheden bevorderen voor het participeren in de democratische rechtsstaat.
4. De school als oefenplaats, het in de praktijk brengen van burgerschap en integratie.⁹

Armstrong beschrijft burgerschapsvorming als compassie met als hoofdregel, de gulden regel:

“Wat jij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet”.¹⁰ Hierbij is het de bedoeling om naar de verschillende facetten van de gemeenschap te kijken, daarbij de sterke en zwakke punten inschatten waardoor je in de mogelijkheid bent te bepalen wat de mogelijkheden zijn om te veranderen. Hierbij gaat men uit van gezin, werksituatie en ons land. Hoe kunnen we samenwerken met oog voor elkaar en de ander. Met inachtneming van respect voor elkaar, het beseffen van onze beperkte kennis, de bereidheid je te verdiepen in de achtergronden van de ander. Dit alles met empathie voor uzelf, de ander en de wereld.

Bedenk dat iedereen een kracht kan worden voor het goede in de wereld. Heb je naaste lief als jezelf. Als men compassie voor zichzelf voelt is men in staat die uit te breiden naar anderen. Wie goed doet, goed ontmoet. Erkennen van het onbekende en het onkenbare bestaan en daar oog voor krijgen, oppassen voor een te zelfverzekerde stelligheid bij onszelf en bij anderen, ons bewust maken van de bijzonderheid van ieder mens die we in de loop van de dag tegenkomen. In dialoog zou iedere participant in zijn denken ruimte

⁷ <http://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/Onderwijsinhoud/Burgerschap+en+sociale+integratie>

⁸ Bas de, (2010), p. 12

⁹ Bas de, (2010), p. 14

¹⁰ Armstrong, (2011), p. 4

moeten bieden aan een ander door tijdens de dialoog aandachtig en meelevend naar ideeën van een ander te luisteren, en daarbij eventueel vraagtekens te zetten bij zijn eigen opvatting volgens Armstrong.

Burgerschapsvorming is gericht op actief participeren, leren door ervaringen, op het in dialoog gaan, het reflecteren en samenwerking.¹¹

Volgens Gert Biesta heeft burgerschap de aandacht van beleidsmakers, politici en onderzoekers in vele landen over de hele wereld. Men is bezorgd over de lage niveaus van de politieke participatie en betrokkenheid. Ook zijn de morele en sociale normen en waarden van de samenleving een zorg die geuit wordt door maatschappelijke organisaties, ouders en docenten. De zorgen gaan over de samenleving in zijn geheel. Daarom is burgerschapsvorming ingevoerd in veel Europese landen als een apart vak of als onderdeel van een groter curriculum.

Deze invoering van burgerschapsvorming is voornamelijk gericht op jongeren omdat zij de burgers van de toekomst zijn, waardoor burgerschapsvorming zich veelal richt op scholen.

Men hoopt dat men op deze manier jonge mensen zodanig opleidt dat ze democratisch en actieve burgers worden die klaar zijn om deel te nemen aan de samenleving in zijn breedste vorm.

Waar men wel voor op moet passen is dat de benadering op deze manier niet te individueel wordt. Jongeren als individu zouden moeten zorgen voor de juiste kennis, houding en vaardigheden. Burgerschapsvorming op scholen kan een belangrijke factor zijn om te werken aan goed burgerschap. Burgerschapsvorming vindt echter in de hele samenleving plaats dus om het alleen bij de scholen neer te leggen is niet realistisch. Jongeren leren burgerschap door de activiteiten waar ze mee bezig zijn op basis van een breed gebied van ervaringen.

Een ander punt is dat goed burgerschap niet alleen bereikt wordt na het doorlopen van een opleiding of een baan. Belangrijk is om te erkennen dat jongeren ook al deel nemen aan een sociaal leven. Zij zijn dus deels al betrokken bij de sociale, economische, culturele en politieke samenleving.¹²

¹¹ Bron, J., (2006), p. 69

¹² Biesta, G.J.J., Lawy, R.S. & Kelly, N (2009), p. 3

Deelvraag 2: In hoeverre is de school verplicht om aantoonbaar aan burgerschapsvorming te voldoen?

*Basisscholen en middelbare scholen zijn sinds 1 februari 2006 verplicht om actief burgerschap en de sociale integratie van leerlingen te bevorderen. Dit houdt in dat de scholen leerlingen moeten laten kennismaken met de diversiteit van de samenleving.*¹³

Nederland is een democratie met basisnormen en –waarden waaraan men veel waarde hecht, zoals mensenrechten, grondrechten, vrijheidsrechten, politieke en sociale rechten. Mensenrechten is een fundamenteel onderdeel van burgerschap en sociale integratie. Scholen zijn dan ook verplicht om hier aandacht aan te besteden.

Er zijn verder verschillende manieren waarop men vorm kan geven aan het bevorderen van actief burgerschap. Hierbij moeten scholen rekening houden met hun omgeving, de samenstelling van de leerlingenpopulatie, de levensbeschouwelijke uitgangspunten van de school en de wensen van ouders/verzorgers.

Burgerschapsvorming is niet gerelateerd aan een vak, maar kan curriculumoverstijgend vormgegeven worden.

Het is niet wettelijk geregeld hoe men vorm moet geven aan burgerschap, de onderwijsinspectie ziet er wel op toe dat er invulling wordt gegeven aan de taak om burgerschap en integratie te bevorderen.

Vanaf 1 oktober 2006 wordt er door de onderwijsinspectie gekeken naar de wijze waarop scholen invulling geven aan het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie.

Burgerschap en sociale integratie zijn ook opgenomen in de kerndoelen voor het BO, voor de onderbouw in het VO¹⁴. Voor de bovenbouw in het VO zijn examenprogramma's vastgesteld.¹⁵

¹³ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/normen-en-waarden-in-het-onderwijs/burgerschap-en-sociale-integratie>

¹⁴ Bijlage 1, Burgerschapsvorming in de kerndoelen onderbouw VO, p. 36

¹⁵ <http://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/Onderwijsinhoud/Burgerschap+en+sociale+integratie>

Deelvraag 3: Wat zijn de verschillende facetten van burgerschapsvorming en welke kennis, vaardigheden en houdingen horen hierbij?

Het SLO (Nationaal Instituut voor Leerplanontwikkeling) ziet het als taak om wetenschappelijke inzichten, overheidsbeleid en onderwijspraktijk bij elkaar te brengen. Door middel van de publicatie “Basis voor burgerschap” willen ze bijdragen aan landelijk draagvlak voor de uitgangspunten, bedoelingen en kerndomeinen van burgerschapsvorming.¹⁶

In deze publicatie richt men zich op het management van de school, als men burgerschapsvorming in de school een vanzelfsprekende positie wil laten innemen is er een effectief beleid en een planmatige en gestructureerde aanpak nodig. Bij deze aanpak speelt de school een belangrijke rol, maar ook de ouders en de op jongeren gerichte instellingen rond de school.

Dan is het belangrijk om te kijken tot wat voor soort burgers willen we de leerlingen zich laten ontwikkelen. Men onderscheidt hierin drie typen burgerschap: individualistisch, aanpassingsgericht en kritisch-democratisch burgerschap. Deze drie typen passen in een democratische samenleving waarbij centraal staat hoe de burger zich tot die samenleving verhoudt.

Het SLO heeft hiervoor een indeling gemaakt in drie domeinen: democratie, participatie en identiteit. Bij democratie gaat om het aanleren van een democratische houding, waarbij het opdoen van ervaringen in de klas, op school of er buiten erg belangrijk zijn. Naast een democratische houding is het ook belangrijk dat men over een aantal vaardigheden beschikt die sociaalcommunicatief zijn. Ook is het belangrijk dat men leert om keuzes te maken en hiervoor de juiste kennis, houdingen en inzichten heeft.

Bij het domein participatie kijkt men naar het actief meedoen in de samenleving op verschillende niveaus. Het vereist inzicht en vertrouwen in eigen kunnen. Betrokkenheid en verantwoordelijkheid en participatie versterken elkaar. Het vraagt om sociaalcommunicatieve vaardigheden en een goed zelfbeeld.

Identiteit gaat over de wisselwerking tussen de identiteit van een persoon en zijn/haar omgeving. In relatie met de verschillende gemeenschappen waarin men zich verbonden voelt met datgene wat er in die gemeenschappen belangrijk wordt gevonden. Dit vereist flexibiliteit maar ook het nemen van verantwoordelijkheid en het kritisch bekijken van het gedrag van de verschillende gemeenschappen. Door een gestructureerd overzicht te maken met daarin per domein duidelijk welke inhoud belangrijk is in de categorie kennis en inzicht, vaardigheden en houdingen biedt het SLO richtlijnen waarmee men kan werken.¹⁷ Hierin komt ook naar voren dat er overlap zit tussen de verschillende domeinen. Er zullen houdingen zijn die bij meerdere domeinen aan de orde komen.¹⁸

Het SLO heeft vervolgens de domeinen uitgewerkt in leerlijnen voor het basis onderwijs en het voorgezet onderwijs. Bij deze leerlijn is rekening gehouden met de ontwikkeling van leerlingen maar ook de ervaringen die ze hebben opgedaan. Hiervoor is een systematische aanpak belangrijk door de verschillende leerjaren heen, waarbij herhaling belangrijk is. Hiermee worden houdingen ontwikkeld door de jaren heen. Uit deze leerlijn heb ik de leerlijn voor het VO onderbouw gehaald en in een tabel weergegeven.¹⁹

¹⁶ Bron, J.,(2006), p. 7

¹⁷ Bijlage 2.1-2-3, SLO indeling in domeinen, p. 37,38,39

¹⁸ Bron, J.,(2006), p. 33

¹⁹ Bijlage 3, Leerlijn VO onderbouw, p. 40

Deelvraag 4: Wat is mijn visie op burgerschap?

Burgerschapsvorming is heel breed. Volgens mij is het niet mogelijk om les te geven zonder daarin aandacht te hebben voor burgerschapsvorming. Burgerschapsvorming kent vele facetten die op verschillende manieren aan de orde kunnen komen. Door alles wat ik tot nu toe gelezen en verwerkt heb zie ik dat ik onbewust op vele manieren vorm geef aan burgerschapsvorming.

Als ik kijk naar mijn werk als biologiedocent dan zie ik dat burgerschapsvorming op verschillende manieren terug komt in mijn eigen lessen. Uitgaande van de vier aandachtspunten volgens de onderwijsinspectie.

1. De sociale competentie: het aanleren van kennis, vaardigheden en houdingen die een leerling kan gebruiken in omgang met zichzelf en een ander.

Doordat biologie voor een deel een praktisch vak is, is het aanleren van bepaalde vaardigheden die nodig zijn voor een goede omgang met jezelf en een ander erg belangrijk. Meespeelt dat er grote klassen zijn die moeten samenwerken om praktische doelen te halen. Omgangsnormen zijn bijvoorbeeld in het kader van veiligheid voor elkaar erg belangrijk.

2. Omgaan met diversiteit in de samenleving: leerlingen in contact brengen met de omgeving en samenleving en hiervan te leren door actieve deelname.

Wat betreft omgaan met diversiteit bieden de lessen biologie best mogelijkheden om de leerlingen hiervan bewust te maken. Denk aan omgaan met mensen, planten en dieren. Om te leren zijn er een aantal practica waarbij we levende dieren bekijken (het regenwormpracticum) of inwendig kijken bij dode dieren (het mosselpracticum). In beide lessen besteed ik aandacht aan het respectvol omgaan met het "materiaal". Er wordt niet onnodige gesneden in materiaal. De regenworm gaat levend terug de natuur in na het practicum. Dan zijn natuurlijk de lessen rondom voorplanting en seksualiteit perfect om vorm te geven aan burgerschapsvorming: taalgebruik, omgangsvormen, respect voor elkaar. Maar ook respectvol je mening geven over bijvoorbeeld homoseksualiteit. Als men daarbij kijkt naar Compassie van Armstrong dan probeer ik ook achtergrond informatie te geven over hoe verschillende culturen omgaan met seksualiteit of voorbehoedsmiddelen. In de hoop dat leerlingen meer begrip krijgen voor bepaalde normen en waarden binnen andere culturen als ze hierover meer kennis bezitten.

3. Basiswaarden van de democratische rechtsstaat: hierbij kennis, houding en vaardigheden bevorderen voor het participeren in de democratische rechtsstaat.

Democratie en participatie binnen mijn lessen. Leerlingen mee laten beslissen over de vorm van de lessen, mee laten denken over het plannen van toetsen. Rekening houden met de planning van de leerlingen, maar daarbij wel de touwtjes in handen houden. Einddoelen moeten natuurlijk binnen een bepaalde tijd gehaald worden.

4. De school als oefenplaats: het in de praktijk brengen van burgerschap en integratie.

De school als oefenplaats, waarbij Ligthart zijn ideeën beschreef in een onderwijshandleiding met de titel *Het volle leven*. Waarbij onderwijs aanschouwelijk is en gebaseerd is op het principe van leren door doen.²⁰ Daar leent een vak als biologie zich natuurlijk uitstekend voor.

[afbeelding uit: Bas de, p. 72]

Hierboven beschrijf ik hoe bepaalde facetten vorm krijgen binnen mijn lessen. Mijn visie op burgerschapsvorming komt veelal overeen met hoe Karen Armstrong het beschrijft in haar boek *Compassie*. Respectvol zijn naar elkaar toe, in dialoog gaan met elkaar, luisteren naar elkaar. Begrip hebben voor elkaars culturele achtergrond, reacties en houdingen van een ander. Daar respectvol op reageren en mijn mening geven zonder dit op te leggen aan een ander.²¹ Op deze manier geef ik les en ga ik gesprekken met leerlingen en collega's aan. Echter een grote valkuil is te lief zijn. Rekening houden met een ander is belangrijk, maar daarin mag je niet jezelf verliezen. Als mens ben je het waard om ook rekening te houden met en lief te zijn voor jezelf.

Als ik kijk naar mijn visie dan zie ik dat Het Assink Lyceum, locatie Julianastraat, heel ver op weg is om vorm te geven aan burgerschapsvorming bij leerlingen. Een taak ligt waarschijnlijk bij het inzichtelijk maken wat burgerschapsvorming inhoudt. Door het inzichtelijk te maken bevordert je de vakdidactische bekwaamheid van docenten om bewust vorm te geven aan burgerschapsvorming. Waarbij de docent een voorbeeldfunctie heeft en leerlingen kennis laat maken met de verschillende facetten van de gemeenschap, waarbij we respectvol samenwerken met oog voor onszelf en elkaar.

²⁰ Bas de, (2010), p. 72

²¹ Armstrong, K. (2011)

Lesmethode/vakwerkplan

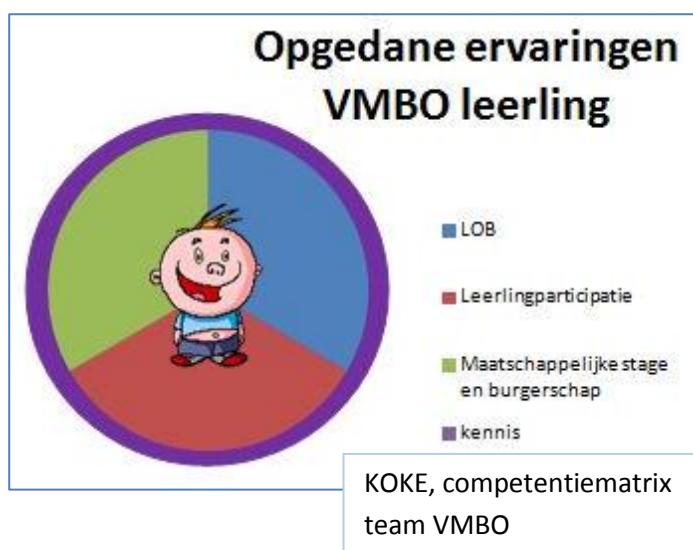
Deelvraag 5: Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in de lesmethode Biologie voor jou?

Het Assink Lyceum, locatie Julianastraat, is in het kader van LOB (loopbaan oriëntatie en begeleiding) al gestart om samen met leerlingen in het eerste jaar te werken aan het ontwikkelen van diverse competenties. Hiervoor heeft de werkgroep LOB (waar ik bij betrokken was) een aantal competenties per leerjaar vastgesteld samen met het kernteam.²² Bijna al deze competenties hebben ook betrekking op burgerschap. Hiermee is draagvlak binnen het team gecreëerd om hier aan te werken. Er is vooral gekeken hoe deze competenties aan de orde komen in het bestaand curriculum en de projectweken. Er is dus onder andere gekeken naar

burgerschapscompetenties op mesoniveau. In de eerste instantie is dit ontwikkeld voor de VMBO leerlingen, echter doordat locatie Julianastraat een kleine onderbouw locatie is zal het ook van toepassing zijn op onze Havo/VWO klassen.

Ik wil dan ook naar de lesmethode gaan kijken in hoeverre de competenties die in de verschillende domeinen aan de orde komen, terug komen in de biologiemethode. Hiermee borduur ik voort op dat wat de LOB werkgroep is gestart op microniveau.²³

Hierbij wil ik per domein: democratie, participatie en identiteit een aantal competenties/kernwoorden formuleren om te kijken of en waar ze aan de orde komen in de biologiemethode. Als richtlijn gebruik ik hiervoor de gegevens van de SLO zoals bijgevoegd in bijlagen 1, 2 en 3. De vaardigheden en/of competenties zijn gericht op de onderwerpen binnen de biologie. Volgens het SLO horen bij burgerschap verschillende kennis gebieden. Ik beperk me dus tot de biologische onderwerpen in de vakmethode, dus kennisgebied biologie.

Democratie				
respect	eigen mening	Inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden
Participatie				
zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in je eigen mogelijkheden	sociaal communicatief zijn
Identiteit				
discriminatie	verdraagzaamheid	zelf keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk

²² Bijlage 4, Competentie matrix LOB, Het Assink Lyceum, Julianastraat, p. 41

²³ Donk van der, C., Lanen van B., (2011), p. 60

Deelvraag 6: Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in het vakwerkplan buiten de lesmethode?

Het vakwerkplan van Biologie is een werkplan dat is opgesteld door de vakgroep biologie en waarin richtlijnen staan over de invulling van de lessen biologie over de verschillende leerjaren. Hierin geeft men aan wat behandeld wordt uit de lesmethode, hoe de normering per niveau is, en wat men aanvullend aan de lesmethode wil behandelen. Dit betekent dat het kan zijn dat er meer behandeld wordt dan dat wat in de lesmethode aangegeven wordt.

Daarom wil ik ook kritisch kijken om te zien of er onderwerpen of vaardigheden aan de orde komen die niet in de methode naar voren komen.

Als bijlage heb ik toegevoegd het deel uit het vakwerkplan waarin staat hoe de invulling van de lessen is in leerjaar twee.²⁴

Als ik kritisch kijk naar het vakwerkplan, dan zie ik dat er geen extra opdrachten aan de orde komen in leerjaar 2. Wel wordt aangegeven om de huidige onderwerpen te verdiepen en bij Thema 5, voorplanting en ontwikkeling bs 5, een discussie te voeren.

²⁴ Bijlage 5, Vakwerkplan Biologie Het Assink lyceum leerjaar 2H/V, p. 42

Burgerschap en leerlingen

Deelvraag 7: Herkennen leerlingen dat er burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komen en op welke manier bij de lessen biologie, kunnen ze aangeven of deze vaardigheden bij andere vakken en of hun omgeving aan de orde komen.

Om tot een vragenlijst te komen voor leerlingen wil ik de informatie die ik hiervoor heb verwerkt omzetten naar een goede vragenlijst voor de leerlingen. Hierbij moet ik rekening houden met het feit dat de leerlingen niet weten waar ik het over heb. Ik verwacht dat ze niet zomaar weten wat burgerschap is en wat de vaardigheden en houdingen zijn die daarbij horen. Ik heb ervoor gekozen om de vragenlijst te starten met een korte mondelinge introductie. Hierin wil ik aangeven waarom ik de vragenlijst af neem. Ook wil ik aangeven waarom het voor mij belangrijk is dat ze hieraan meewerken. Hiermee wil ik de leerlingen motiveren om mee te werken aan deze vragenlijst.²⁵

Ik zal de vragenlijst anoniem laten invullen, wel vraag ik of ze een jongen of een meisje zijn. Vervolgens ga ik leerlingen eerst vragen of ze weten wat burgerschap is en of ze dit in het kort willen beschrijven. Voor leerlingen die niet weten wat burgerschap is zal ik een korte definitie geven met de vraag of ze dit in hun eigen woorden willen weergeven.

Dan wil ik de trechtersvorm gebruiken voor mijn vragenlijst met als doel dat leerlingen geleidelijk aan aan het denken worden gezet over de competenties die horen bij burgerschapsvorming.²⁶

Ik wil dan ook in mijn leerlingenvragenlijst gaan kijken in hoeverre leerlingen de competenties herkennen die in de verschillende domeinen aan de orde komen. In het onderzoek naar de competenties in de vakmethode heb ik gekeken naar de verschillende onderwerpen in de biologiemethode. Wat hierin duidelijk naar voren komt is dat er met name in thema 5 veel verschillende onderwerpen behandeld waar veel competenties aan de orde komen.

In de vragenlijst zal ik ze eerst gericht laten kijken naar thema 5 uit de biologiemethode. Daarmee wil ik dat ze leren inzien hoe bepaalde competenties/kernbegrippen aan de orde komen. Vervolgens wil ik kijken of ze zich bewust zijn waar bepaalde competenties nog meer aan de orde komen, om te kijken wat de invloed is van de biologielessen/methode, andere lessen, de invloed van ouders, sport of vereniging. Kinderen leren natuurlijk niet alleen op school, maar ook thuis en bij sport of verenigingen. Als afsluiting wil ik ze vragen aan te geven wat ze van de vragenlijst vinden.²⁷

²⁵ Brinkman, J.,(2000), p. 150

²⁶ Brinkman, J.,(2000), p. 152

²⁷ Bijlage 7, Burgerschap leerlingen vragenlijst juni 2012, p. 44

Resultaten

De resultaten van het methode onderzoek heb ik verwerkt en als bijlage 6 toegevoegd.²⁸

De resultaten van de leerlingenvragenlijst heb ik verwerkt en als bijlage 8 toegevoegd.²⁹

De leerlingen vragenlijst is ingevuld door 25 leerlingen uit klas 2V1.

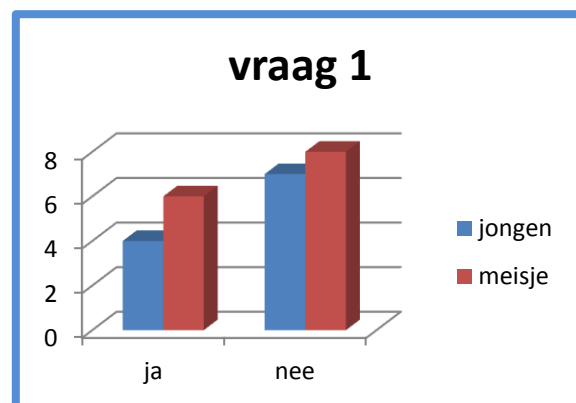
Hierin zitten 14 meisjes en 11 jongens.

Uitwerking vraag 1 t/m 4.

In vraag 1 t/m 4 vraag ik of ze weten wat burgerschap is en of ze hier in hun eigen woorden een omschrijving van kunnen geven.

Van de 25 leerlingen hebben 10 leerlingen een idee wat burgerschap is en 15 leerlingen niet. (grafiek: vraag 1)

De omschrijving die ze vervolgens geven laat zien dat ze in geringe mate weten waar het over gaat.

Uitwerking vraag 5.

Bij vraag 5 laat ik ze uit thema 5 Voorplanting en ontwikkeling drie onderwerpen kiezen.

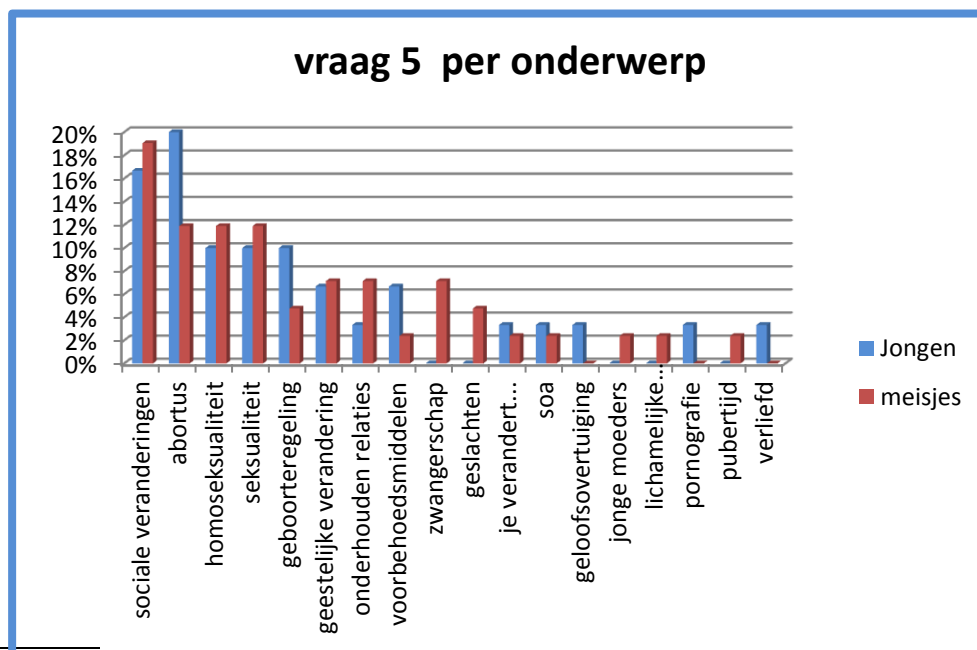
Er kunnen dus 25 keer 3 onderwerpen gekozen worden uit dit thema echter 3 jongens hebben maar twee onderwerpen gekozen dus het totaal aantal keuzes is 72, 42 onderwerpen meisjes, 30 onderwerpen jongens.

Wat interessant is om naar te kijken, is welke onderwerpen de jongens en welke de meisjes kiezen.

De waardes zijn weergegeven in percentages zodat er goede vergelijkingen gemaakt kunnen worden.

Jongens n=30, meisjes n=42. (grafiek: vraag 5 per onderwerp)

Wat je hier duidelijk ziet is dat de top 4 van onderwerpen uit Thema 5 volgens de leerlingen sociale veranderingen, abortus, homoseksualiteit en seksualiteit zijn. Dit zijn dus de onderwerpen die de leerlingen het meest aanspreken als we kijken naar burgerschapsvorming binnen Thema 5.

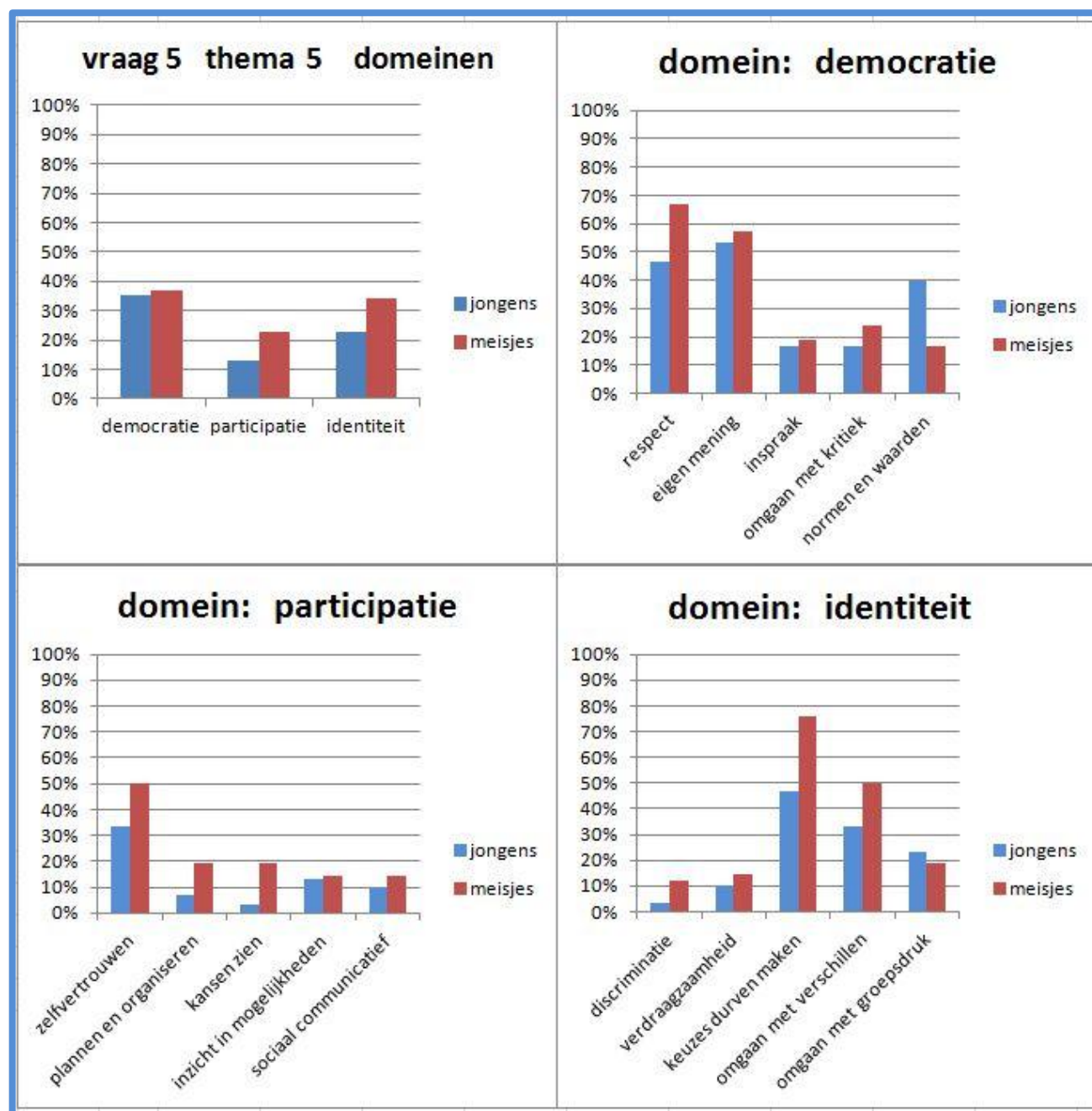
²⁸ Bijlage 6, Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou, p. 43

²⁹ Bijlage 8, Uitwerking leerlingenvragenlijst, p. 47

Ik heb ze vervolgens in de vragenlijst per onderwerp laten aangeven welke kernwoorden betrekking hebben op burgerschap in hun optiek. Deze resultaten van de drie verschillende domeinen heb ik weergegeven in een grafiek. Wat je ziet is het percentage van de totale competenties per domein van thema 5. (grafiek: vraag 5 thema 5 domeinen)

Daarnaast heb ik de resultaten per domein weergegeven. Wat je ziet is het percentage per competentie respectievelijk in domein: democratie, participatie en identiteit.

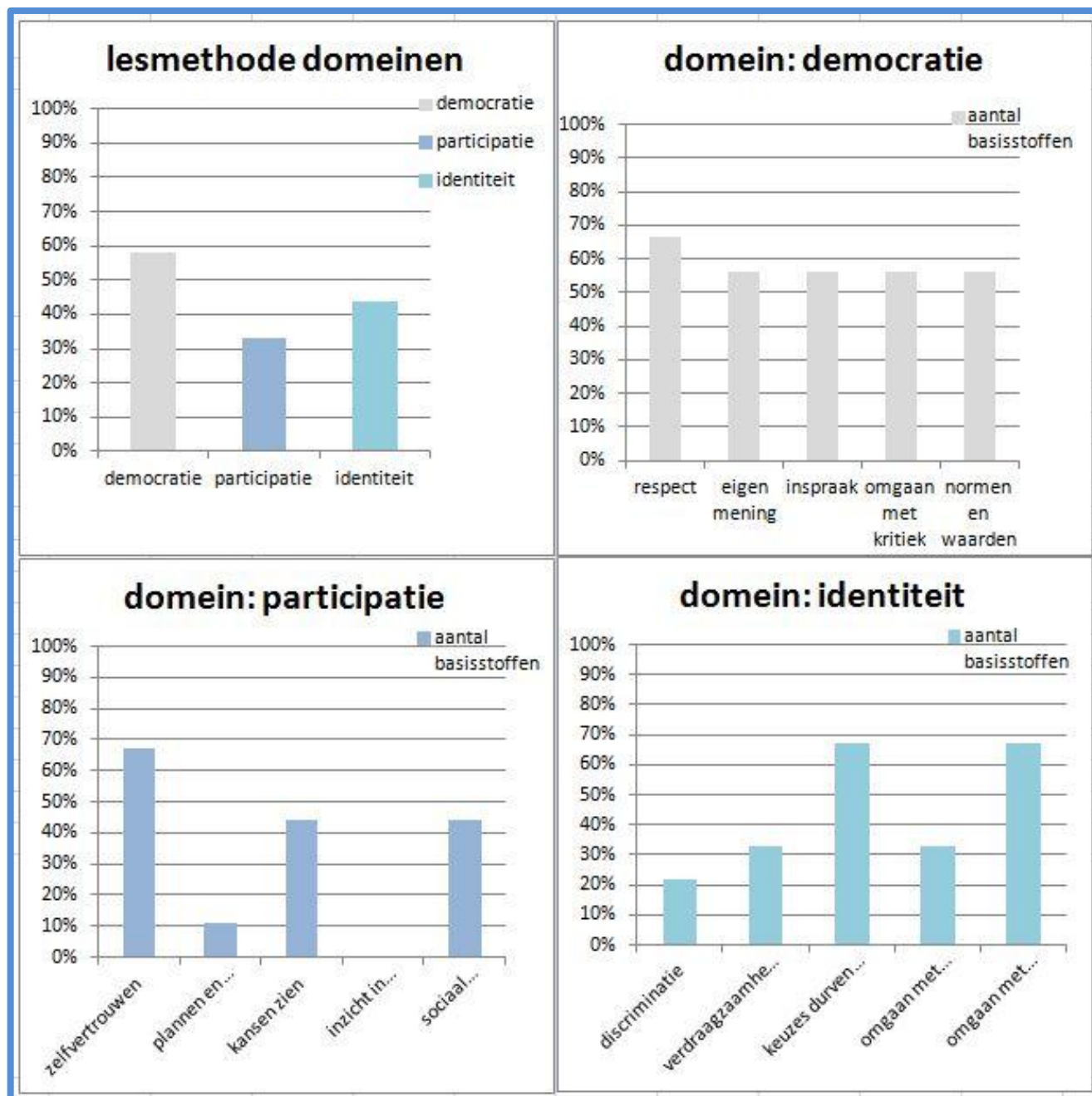
Jongens n=30, meisjes n= 42. (grafieken: domein: democratie/participatie/identiteit)

Wat je hier goed kunt zien is dat verdeeld over de verschillende onderwerpen de competenties uit het domein democratie het sterkst vertegenwoordigd zijn en de competenties uit het domein participatie het minst. Wat je ook ziet is dat de meisjes in verhouding meer competenties herkennen dan de jongens.

Om te kunnen vergelijken heb ik naar de gegevens uit de lesmethode gekeken. In hoeverre komen bepaalde competenties terug in de verschillende basisstoffen uit thema 5. Er zijn 9 basisstoffen, $n=9$. In de eerste grafiek ([grafiek: lesmethode domeinen](#)) zie je in hoeverre de domeinen terug komen in de 9 basisstoffen van thema 5.

Om een vergelijk te kunnen maken heb ik per domein: democratie, participatie en identiteit een grafiek gemaakt. Hierin staat aangegeven per competentie of ze terug komen in de verschillende basisstoffen. ([grafieken: domein: democratie/participatie/identiteit](#))

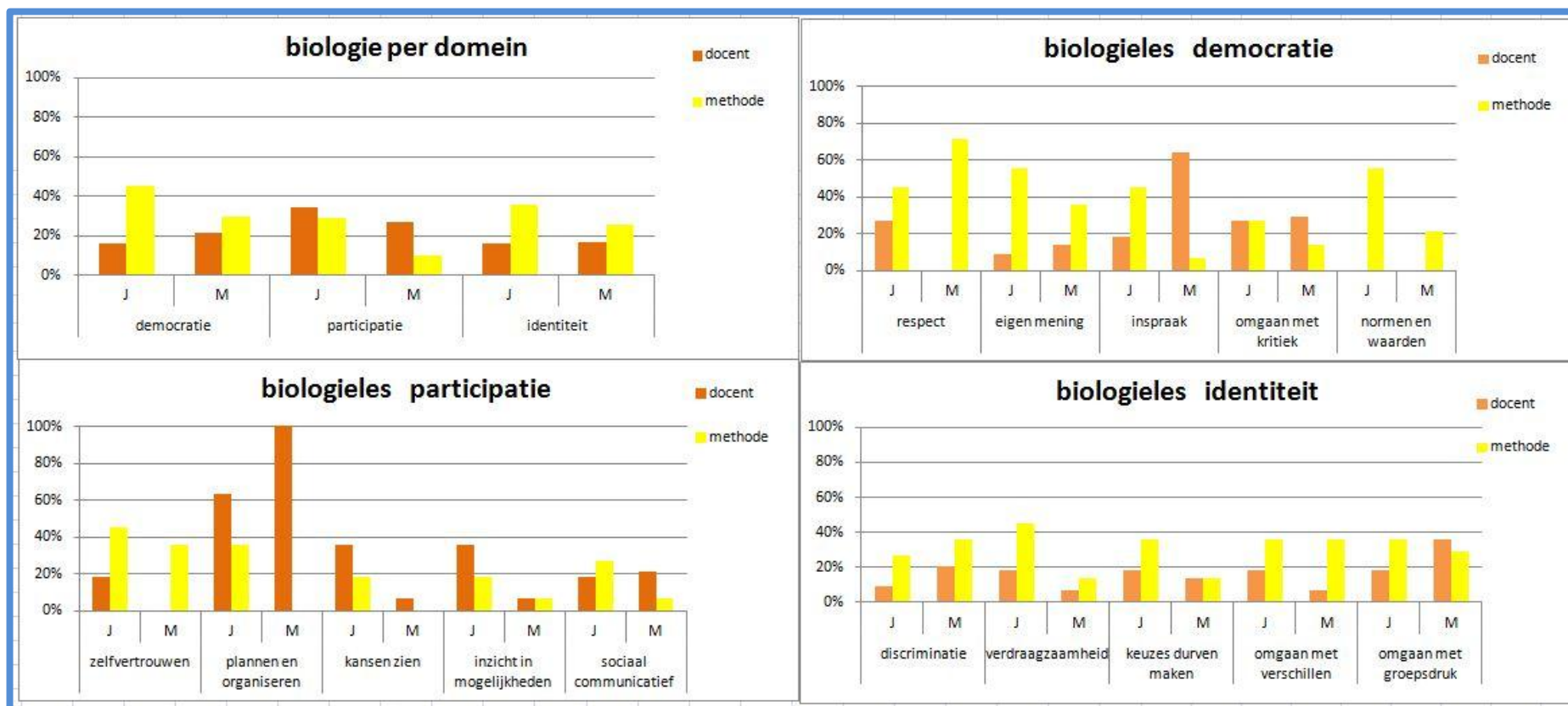
Wat hier duidelijk naar voren komt is dat de competenties uit domein democratie het sterkst vertegenwoordigd zijn en de competenties uit het domein participatie het minst. Je ziet dat de competenties in domein democratie aardig gelijk vertegenwoordigd zijn. Domein participatie komen zelfvertrouwen, kansen zien en sociaal communicatief goed aan de orde, plannen en inzicht in mindere mate.

Uitwerking vraag 6

Bij vraag 6a wordt gekeken of leerlingen vinden dat de competenties aan de orde komen bij biologie: de onderwerpen(de lesmethode) of tijdens de lessen (de docent). De vraagstelling was ook of ze een onderwerp in de methode konden aangeven. Doordat ik ze bij vraag 5 heb laten kijken naar Thema 5, hebben veel leerlingen dit als onderwerp aangegeven. In de verwerking van de gegevens tot deze grafiek heb ik me beperkt tot de lessen(de docent) en de onderwerpen (de lesmethode). Ik heb alle vier grafieken in percentages weergegeven waarbij jongens n=11 en meisjes n=14.

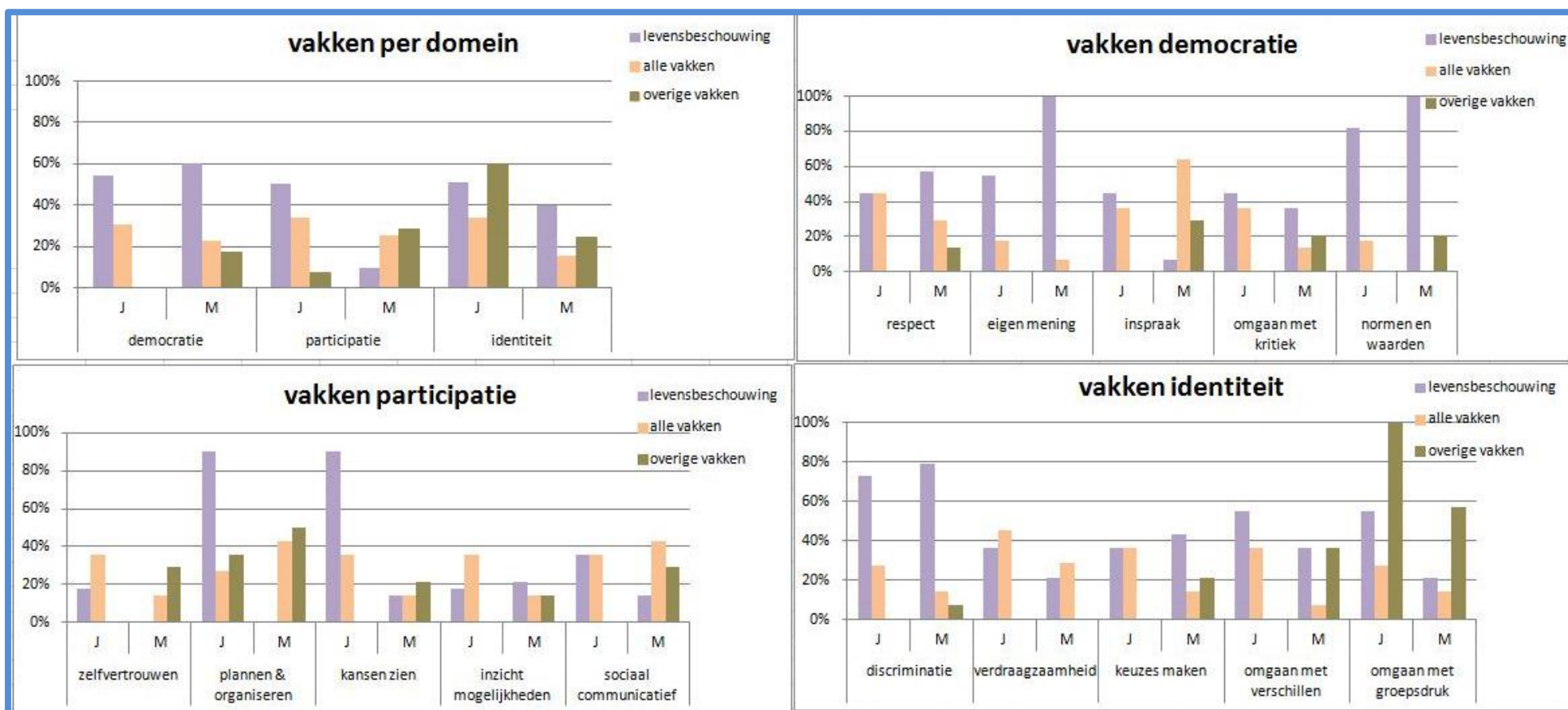
(grafiek: biologie per domeinen) (grafieken: biologieles democratie/participatie/identiteit)

Wat je kunt aflezen uit de grafieken is het volgende: bij het domein democratie en identiteit is de invloed van de methode groter dan de invloed van de docent, terwijl bij participatie de rol van de docent groter is.

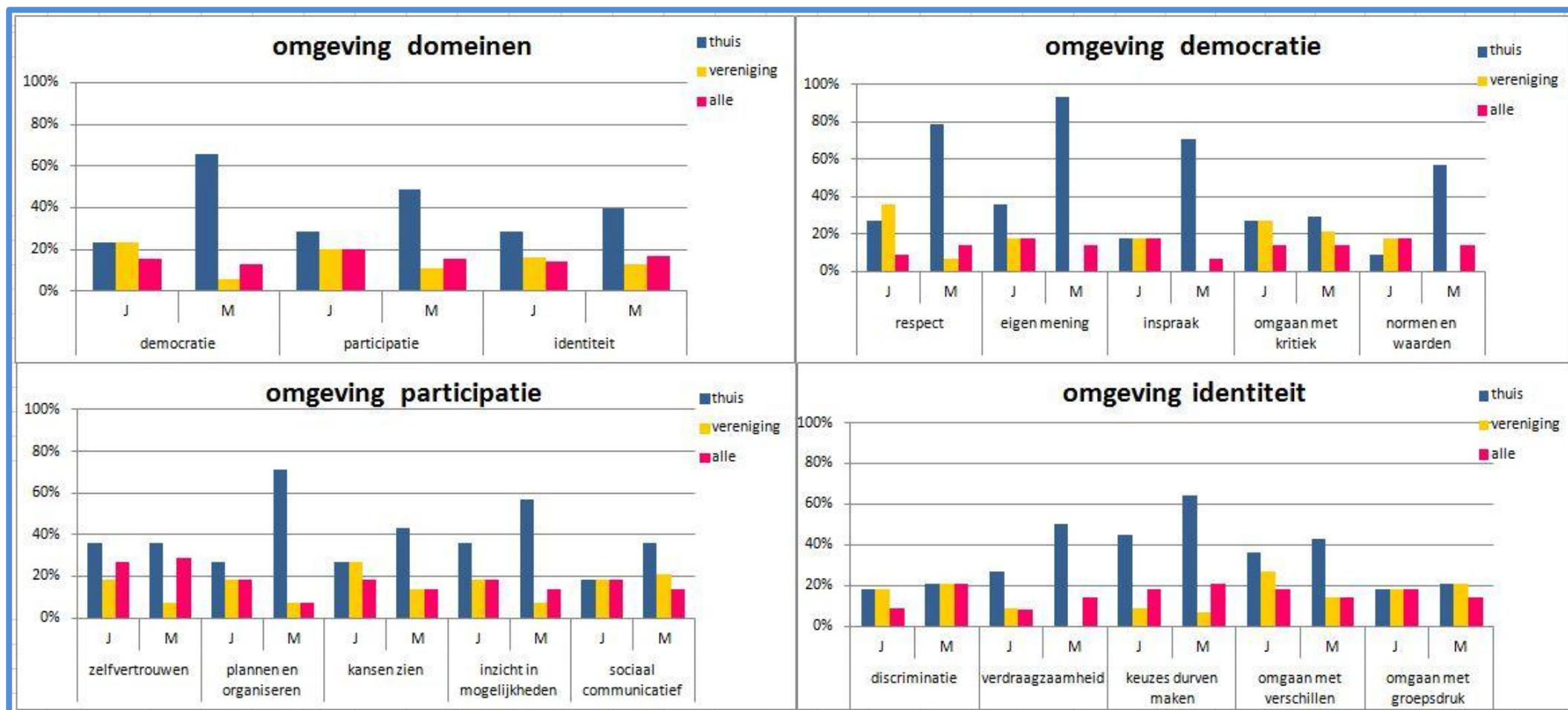
Bij vraag 6b wordt gekeken of leerlingen vinden dat de competenties aan de orde komen bij andere vakken en welke vakken dat zijn. In de verwerking van de gegevens tot deze grafieken heb ik me beperkt tot het vak levensbeschouwing, alle vakken en overige vakken. Waarbij leerlingen bij alle vakken bedoelen dat een bepaalde competentie bij alle vakken aan de orde komt, terwijl met overige vakken bedoeld wordt een enkel ander vak buiten biologie en levensbeschouwing om. Ik heb alle vier grafieken in percentages weergegeven waarbij jongens n=11 en meisjes n=14.

Wat je kunt aflezen uit de grafieken is het volgende: het overgrote deel van de competenties plaatsen ze bij het vak levensbeschouwing. Een aantal leerlingen geeft heel specifiek een ander vak aan, en ongeveer gemiddeld 30% van de competenties komen bij alle vakken aan de orde. Ook is duidelijk te zien dat meisjes vaker aangeven dat het ook bij andere vakken aan de orde komt, terwijl jongens zich bijna in alle gevallen beperken tot levensbeschouwing of alle vakken. (grafiek: vakken per domeinen) (grafieken: vakken democratie/participatie/identiteit)

Bij vraag 6c wordt gekeken of leerlingen vinden dat de competenties aan de orde komen in hun omgeving, thuis of bij sport/vereniging. Ik heb alle vier grafieken in percentages weergegeven waarbij jongens n=11 en meisjes n=14.

Wat je kunt aflezen is dat met name de meisje vinden dat veel competenties thuis aan de orde komen terwijl jongens dat meer ervaren bij vereniging. (grafiek: omgeving domeinen) (grafieken: omgeving democratie/participatie/identiteit)

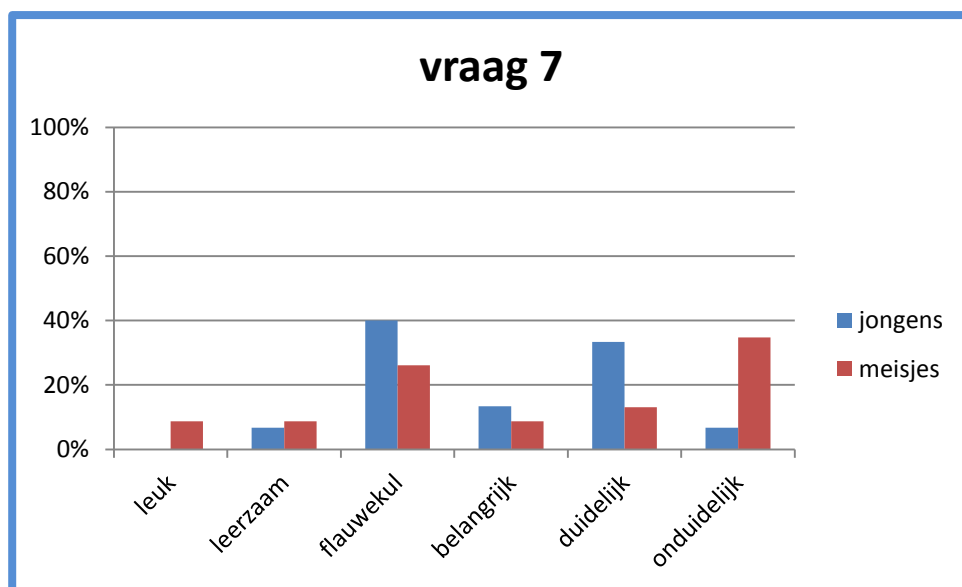

Uitwerking vraag 7

Tenslotte vraag 7 om te kijken wat ze vinden van de vragenlijst. Hier heb ik gerekend met percentages omdat de meetwaarden van jongens en meisjes verschillen. Hier konden ze meerdere antwoorden invullen.

Jongens n=14, meisjes n=23. (grafiek: vraag 7)

Wat hier goed is af te lezen is het verschil tussen jongens en meisjes. Meisjes vinden het leuk en leerzaam terwijl jongen het alleen leerzaam vinden. Een groot deel van de jongens vindt de vragenlijst flauwekul. Dan is er nog een duidelijk verschil dat is dat jongens de vragenlijst over het algemeen duidelijk vonden terwijl meisje de vragenlijst onduidelijk vonden.

Analyse/discussie

Wat ik stel in mijn hypothese is dat ik verwacht dat docenten, als ze zich bewust zijn wat burgerschap inhoudt, ze dit bewuster deel uit kunnen laten maken van de lessen. De vakdidactische bekwaamheid met betrekking tot burgerschap wordt dan verhoogd.

Ik heb voor dit LIO onderzoek de boeken van Jan de Bas en Karen Armstrong gelezen en ik heb informatie van de onderwijsinspectie en een publicatie van Biesta, Lawy en Kelly gebruikt om te kijken hoe burgerschap hier wordt weergegeven.

Overeenkomsten in de verschillende formuleringen zijn de gemeenschap, actief bijdragen, deel uit maken, participeren, reflecteren, kennis, houding en vaardigheden.

Door het lezen van verschillende boeken heb ik een visie gevormd rondom burgerschap en ook gezien wat de noodzaak is van het activeren van burgerschap bij jonge mensen, de volwassenen van de toekomst. Deze bewustwording maakt dat ik op een andere manier naar de lesmethode kijk en zie dat burgerschapsvormende competenties meer aan de orde komen dan ik in de eerste instantie dacht.

Mijn verwachting dat leerlingen geen idee hebben waar ik het over heb als ik de term burgerschap laat vallen klopt enigszins. Ze vinden het lastig om te omschrijven, echter als ik kijk naar hoe kritisch ze de competenties/vaardigheden kunnen benoemen per onderwerp dan duidt dat op dat ze echt wel weten waar het om gaat. Zij leggen alleen de link niet met burgerschap.

Wat uit de meetresultaten naar voren komt, is dat er burgerschapscompetenties aan de orde komen in de lesmethode.^{30 31} Dit is duidelijk terug te zien in de grafiek die ik gemaakt heb uit de meetgegevens van de methode, thema 5.³²

Bij het bekijken van de gegevens van de lesmethode zie je dat er bij thema 5, Voortplanting en ontwikkeling, veel competenties/vaardigheden aan de orde komen.³³ Dit is de reden geweest om de leerlingen eerst naar dit thema te laten kijken.

Ik heb er voor gekozen om de grafieken alleen van thema 5 te maken zodat ik dit kan vergelijken met de resultaten van de leerlingen.³⁴

Als je deze twee grafieken over elkaar heen legt, zie je dat de leerlingen dezelfde hoeveelheid competenties per domein herkennen als ik. Dit is natuurlijk sterk afhankelijk van de theoretische kennis die behandeld wordt. Het verschil met de leerlingen is dat ik gekeken heb in hoeverre de drie domeinen in de 9 basisstoffen terug kwamen, terwijl zij zelf een onderwerp mochten kiezen uit dit thema.

Er is een duidelijke top 5 waar te nemen onder de leerlingen: sociale veranderingen, abortus, homoseksualiteit, seksualiteit, geboorteregeling. Ze halen dus uit thema 5, voortplanting en ontwikkeling, de onderwerpen waar burgerschap aan de orde komt en ze kunnen ook de verschillende competenties plaatsen bij de verschillende onderwerpen.

Bij het verwerken van deze gegevens is me opgevallen dat ze dit heel serieus hebben gedaan. Er zijn geen vreemde keuzes gemaakt wat betreft combinatie onderwerp en competentie, waarbij meisjes over de hele lijn meer verschillende keuzes maken.

Om te zien of ze deze competenties herkennen bij andere vakken en in hun omgeving (thuis of (sport)vereniging), laat ik ze de lijst met competenties invullen.

Als ik eerst kijk naar de andere vakken dan zie ik met name dat het vak levensbeschouwing er uit

³⁰ Biologie voor jou, 2/3 Havo/vwo

³¹ Bijlage 6, Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou, p. 43

³² Grafiek: lesmethode domeinen, p. 24

³³ Bijlage 6, Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou, p. 43

³⁴ Grafiek: vraag 5 thema 5 domeinen, p. 23

springt³⁵. Daar komen volgens de grafiek alle domeinen aan de orde. Ook zie je dat bij identiteit de andere vakken goed vertegenwoordigd zijn met name verzorging levert hier een belangrijke bijdrage. De vertaalslag van het herkennen van de competenties en ze kunnen plaatsen bij biologie naar hoe ze dit zien bij andere vakken is goed gemaakt. Een groot deel geeft ook aan dat het bij alle vakken aan de orde komt. Tijdens het verwerken van deze gegevens ervaar ik dat ik de vraag erg open heb gesteld. Ze kunnen zelf kiezen wat ze invullen, waardoor een enkeling bijna niets invult, en een ander veel kruisjes zet. Dan is het moeilijk te zeggen of weinig invullen betekent: ik herken niet meer of ik maak me er makkelijk van af. Maar veel kruisjes betekent niet automatisch kritisch, het kan ook duiden op willekeur. Ook dit keer is mij bij het verwerken van de meetresultaten niet echt iets vreemds opgevallen, wat er op duidt dat ze serieus aan het werk zijn geweest.

Het herkennen van burgerschapscompetenties in hun eigen omgeving is ook duidelijk ingevuld.³⁶ Hierbij is een verschil te zien tussen de jongens en de meisjes. De meisjes geven meer aan dat deze competenties thuis besproken worden terwijl de jongens het meer herkennen bij de (sport)vereniging.

Wel denk ik dat als ik de leerlingen niet naar thema 5, voortplanting en ontwikkeling, had laten kijken, maar bijvoorbeeld naar thema 1 ,afval en milieu, ze andere competenties hadden herkend en misschien de link naar andere vakken hadden gelegd. Om dit helemaal duidelijk te stellen zou hier een vervolgonderzoek nodig zijn.

Om te bekijken in hoeverre ik als vakdocent de verschillende facetten van burgerschapsvorming bij leerlingen activeer heb ik gekeken naar de verwerking van de gegevens van vraag 6a.

Leerlingen gaven aan dat bepaalde competenties aan de orde kwamen in de lesmethode of tijdens de lessen (cijfers, planning).³⁷ Daar waar participatie in zijn algemeenheid in de lesmethode laag scoort zie je hier dat hier tijdens de lessen wel aandacht aan wordt besteedt. Dat zou kunnen betekenen dat dit dus de bijdrage is van mij als docent. Als ik kritisch kijk naar deze grafiek dan zie ik dat met name bij democratie mijn rol niet groot is, soms zelf minimaal. Als docent zou ik hier wel wat mee kunnen. Bij normen en waarden heeft niemand de lessen ingevuld, terwijl ik hier duidelijk aan werk, leerlingen herkennen het waarschijnlijk niet als zodanig. Deze resultaten zijn voor mij aanleiding om hier in de toekomst meer bewust aandacht aan te besteden.

Dit Lio-onderzoek biedt handvatten om binnen het team Julianastraat actief mee aan het werk te gaan, waarbij het actieve deel zich zal uiten in het transparant maken van dat wat wij eigenlijk allemaal al doen.

³⁵ Grafiek: vakken per domein, p. 26

³⁶ Grafiek: omgeving domeinen, p. 27

³⁷ Grafiek: Biologie per domein, p. 25

Conclusie

Wat is burgerschap?

Het activeren van burgerschap richt zich op de jeugd, de volwassenen van de toekomst, om ze voor te bereiden op een actieve deelname aan de gemeenschap. Dit wordt bereikt door er voor te zorgen dat ze de juiste kennisbasis rondom democratie, participatie en identiteit ontwikkelen met de daarbij behorende houdingen en vaardigheden. Het gaat niet alleen om het verwerven van kennis, maar ook om het toepassen ervan. Leerlingen leren door te doen, waarbij de school als oefenplaats kan dienen. Hiermee willen we ze voorbereiden op een actieve deelname aan de samenleving en de bereidheid om daar een bijdrage aan te willen leveren.

In hoeverre is de school verplicht om hier aantoonbaar aan te voldoen?

De school is verplicht om burgerschap op te nemen in zijn curriculum. Sinds 2006 is de Wet Bevordering actief burgerschap en sociale integratie van kracht. De school is echter vrij in de manier waarop hier invulling aan gegeven wordt. Dit is mede afhankelijk van de schoolomgeving, de samenstelling van de leerling-populatie, de levensbeschouwelijke uitgangspunten en wensen van ouders.

De onderwijsinspectie ziet er op toe dat er invulling wordt gegeven aan het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie.

Wat zijn de verschillende facetten van burgerschapsvorming en welke kennis, vaardigheden en houdingen horen hierbij?

De verschillende facetten van burgerschapsvorming heeft het SLO samengevat in drie domeinen: democratie, participatie en identiteit. Binnen deze domeinen komen verschillende soorten kennis, vaardigheden en houdingen aan de orde.

Bij democratie wordt onder andere kennis gevraagd van politieke stelsels, het rechtssysteem, wetenschap en grond- en vrijheidsrechten. Vaardigheden en houdingen die hierbij horen zijn onder andere respect, eigen mening, inspraak, omgaan met kritiek en normen en waarden.

Bij participatie wordt kennis gevraagd van de samenleving in zijn algemeenheid, (on)betaald werk, kinderrechten en verenigingen/instanties. Vaardigheden en houdingen die hierbij horen zijn onder andere zelfvertrouwen, plannen en organiseren, kansen zien, inzicht in eigen mogelijkheden en sociaal communicatieve vaardigheden.

Bij identiteit wordt kennis gevraagd van integratie, religieuze en levensbeschouwelijke stromingen, individualisme/ groepsidentiteit en het verschil tussen persoonlijke en gemeenschappelijke belangen. Vaardigheden en houdingen die hierbij horen zijn onder andere discriminatie, verdraagzaamheid, keuzes durven maken, omgaan met verschillen en omgaan met groepsdruk.

Wat is mijn visie op burgerschap?

Respectvol zijn, in dialoog gaan met elkaar en luisteren naar elkaar. Open staan voor elkaars overtuigingen en meningen. Rekening houden met een ander is belangrijk, maar daarin mag je niet jezelf verliezen. Als mens ben je het waard om ook rekening te houden met en lief te zijn voor jezelf. Op deze manier geef ik les en ga ik gesprekken aan met leerlingen en collega's.

Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in de lesmethode Biologie voor jou?

Door te kijken naar de lesmethode met een lijst van competenties/vaardigheden behorende bij de domeinen democratie, participatie en identiteit zoals ik ze samengesteld heb, zie ik dat in alle thema's die we in leerjaar twee behandelen competenties/vaardigheden behorende bij de verschillende domeinen aan de orde komen.³⁸ Afhankelijk van de biologische kennis die behandeld wordt in de verschillende thema's zijn het verschillende competenties/vaardigheden.

Welke facetten van burgerschapsvorming komen aan de orde in het vakwerkplan buiten de lesmethode?

In het vakwerkplan komen voor leerjaar twee geen aanvullende opdrachten of lesstof aan de orde waarbij extra aandacht wordt besteedt aan facetten van burgerschapsvorming.

Herkennen leerlingen dat er burgerschapsvormende vaardigheden aan de orde komen bij de lessen biologie, kunnen ze aangeven of deze vaardigheden ook bij andere vakken en of hun omgeving aan de orde komen?

Leerlingen herkennen de burgerschapscompetenties en kunnen ze plaatsen bij de verschillende domeinen, zowel bij de lessen biologie als bij de andere vakken en in hun thuisomgeving. Levensbeschouwing en verzorging leveren een belangrijke bijdrage aan het aanbieden van deze competenties.

In hoeverre activeer ik, als vakdocent, de verschillende facetten van burgerschapsvorming bij leerlingen?

Ik activeer wel verschillende facetten van burgerschap maar niet in die mate die ik in mijn visie aangeef. Het grootste deel van de burgerschapsvormende competenties herkennen de leerlingen in de lesmethode. Mijn lessen zijn gebaseerd op de lesmethode waar ik als docent vorm aangeef, daarom is het lastig om een exacte scheidingslijn aan te geven tussen de invloed van mijzelf en de lesmethode.

³⁸ Bijlage 6, Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou, p. 43

Aanbevelingen

In dit onderzoek komt naar voren wat burgerschap inhoudt en dat wij als school verplicht zijn hier aan te voldoen. Er kan controle komen van de onderwijsinspectie waardoor het zinvol is om te zorgen dat duidelijk per onderwijslocatie aangegeven wordt op welke manier vorm gegeven wordt aan het activeren van burgerschapsvormende competenties bij leerlingen.

Doordat we op locatie Julianastraat burgerschap hebben gekoppeld aan het LOB komt er een groot deel al aan de orde.

Door leerlingen heel gericht in de biologie les te vragen welke competenties ze herkennen, zien we dat als ik ze even op weg help ze deze wel herkennen. Dit is echter voor de onderwerpen die gerelateerd zijn aan de biologie. Het zou een aanbeveling zijn om deze competentielijst teambreed over de verschillende vakken te leggen.

Binnen de verschillende domeinen komen verschillende kennisgebieden aan de orde. Gaan we kijken naar de verschillende vakken die gedoceerd worden dan is het goed mogelijk dat we alleen al door bewust hiermee bezig te gaan in de lessen van de verschillende vakken we een groot deel van de vaardigheden/competenties in de verschillende kennisgebieden activeren. Door dit bijvoorbeeld samen op een teammiddag te doen zou er op korte termijn een basis gelegd kunnen worden die beschreven wordt in een locatiebeleidsstuk.

Ook zou dit opgenomen kunnen worden in het vakwerkplan van biologie. Door het te benoemen en op te nemen in het vakwerkplan activeer je de bewustwording bij collega's. Door een klein beetje extra aandacht te besteden aan burgerschap kunnen wij onze leerlingen, de volwassenen van de toekomst op een goede manier klaar stomen zodat ze actief kunnen participeren in de samenleving. Waarbij aandacht voor de verschillende kennisgebieden heel belangrijk is.

Onbekend maakt onbemind. Of zoals Karen Armstrong beschrijft in *Compassie: Bedenk dat iedereen een kracht kan worden voor het goede in de wereld*.

Reflectie

Dit is mijn laatste onderzoek voor de opleiding LVO biologie. Afgelopen half jaar heb ik voor verschillende vakken van de opleiding onderzoek gedaan.

Dit laatste onderzoek heb ik gedaan tijdens mijn LIO-stage en had enigszins overlap met een landelijk onderzoek waar ik in opdracht van Het Assink Lyceum aan deelnam.

Onderzoek doen kost tijd. En dan gaat het niet alleen om het verzamelen en verwerken van alle gegevens, maar het heeft ook tijd nodig om te bezinken. Ook nu heb ik weer gezien dat het belangrijk is om zo nu en dan afstand te nemen van het onderzoek om vervolgens beter zicht te krijgen op de lijnen van het onderzoek.

De intensiviteit van het verwerken van de gegevens maakt dat ik soms dingen dacht helder te hebben. Positieve feedback in de vorm van een tussengesprek had behoorlijk impact.

Teleurgesteld omdat ik dacht dat ik het niet goed had gedaan zag ik het eerst niet als feedback, maar als kritiek. Vervolgens ben ik de gegevens gaan aanpassen. Door hiervoor de tijd te nemen gaf het me andere inzichten. Waarschijnlijk had ik het verslag zelf ook bijgesteld op deze manier en met name de verwerking van de gegevens in de verschillende grafieken. Alleen was ik tijdens het tussengesprek nog niet zover met het analyseren van de gegevens.

Bronnenlijst

Boeken

- Armstrong, K., (2011) *Compassie*, digitale versie naar eerste druk, Amsterdam, De Bezige Bij.
- Baarda, D.B., Goede de, M.P.M., Teunissen, J., (2005) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek, Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, tweede druk, Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Bas de, J., (2010) *Burgerschapsvorming, Jong gedaan, oud geleerd*, tweede druk, Amersfoort, ThiemeMeulenhoff.
- Blenkers, J.H., *Burgerschapscompetenties voor leraren*, Zwolle, Christelijke Hogeschool Windesheim.
- Brinkman, J., (2000) *De vragenlijst*, tweede druk, Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Bron, j., (2006) *Een basis voor burgerschap, een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*, Enschede, SLO.
- Donk van der, C., Lanen van, B., (2011) *Praktijkonderzoek in de school*, eerste druk derde oplage, Bussum, Coutinho.
- Smits, G., Waas, B., (2007) *Biologie voor jou, biologie voor de basisvorming 1, handboek Havo/VWO*, vijfde druk, 's-Hertogenbosch, Malmberg.
- Smits, G., Waas, B., (2007) *Biologie voor jou, biologie voor de onderbouw 2/3, handboek Havo/VWO*, vijfde druk, 's-Hertogenbosch, Malmberg.
- Vakwerkplan biologie 2008-2009, herziene versie 2010.
- Waal de, F., (2011) *Een tijd voor empathie, wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, achtste druk, Amsterdam, Contact.

Websites

- <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/normen-en-waarden-in-het-onderwijs/burgerschap-en-sociale-integratie>, retrieved june 16, 2012
- <http://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/nieuwsberichten/Burgerschap+en+integratie+in+het+onderwijs.html>, retrieved june 16, 2012

Publicaties

- Biesta, G.J.J., Lawy, R.S. & Kelly, N. (2009). *Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and disposition*. <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/2210/1/ACCEPTED%20Understanding%20Young%20People.pdf>, retrieved june 22, 2012

Bijlagen

Bijlage 1. Burgerschapsvorming in de kerndoelen onderbouw VO

In de kerndoelen van de vernieuwde onderbouw van het voortgezet onderwijs (leeftijd 12 -14) zijn de volgende kerndoelen uit het domein Mens en Maatschappij relevant:

- 36 De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.
- 37 De leerling leert een kader van tien tijdvakken te gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in hun tijd te plaatsen.
- 38 De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld te gebruiken om verschijnselen en ontwikkelingen in hun omgeving te plaatsen.
- 39 De leerling leert een eenvoudig onderzoek uit te voeren naar een actueel maatschappelijk verschijnsel (...).
- 40 De leerling leert historische bronnen te gebruiken (...) en hij leert daarbij de eigen cultuurhistorische omgeving te betrekken.
- 43 De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen en leert de betekenis voor de samenleving te zien vanuit respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen.
- 44 De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn.
- 45 De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld.
- 47 De leerling leert actuele spanningen en conflicten in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond en leert daarbij de onderlinge afhankelijkheid in de wereld, het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

Deze kerndoelen dragen eveneens bij aan het inzicht verwerven in de Nederlandse maatschappij, democratie, maatschappelijke kwesties, pluriformiteit, internationalisering en de Europese Unie. Vragen stellen, argumenteren, omgaan met kritiek, onderzoeken, vergelijken en verbanden leggen zijn relevante vaardigheden en het respecteren van verschillen komt terug als attitude cultuurhistorische omgeving te betrekken.³⁹

³⁹ Bron, J., p. 12

Bijlage 2. SLO een basis voor burgerschap, indeling in domeinen⁴⁰

B 2.1 Democratie

Domein	Categorie	Inhouden
Democratie	Kennis en inzicht	• Democratie, parlementaire democratie, actief en passief stemrecht; • Meerderheid, pluriformiteit, conflicten, debat, besluitvorming; • Politiek en politieke stelsels; • Trias politica; • Scheiding van kerk en staat; • Grond- en vrijheidsrechten; • Rechtssysteem; • Democratische instituties naar schaalniveau; • Collectieve voorzieningen; • Republiek, monarchie, dictatuur; terrorisme; • Wetenschap, journalistiek en media; • Historische aspecten en personen democratie in Nederland; • Europese Unie: democratie en mensenrechten
	Vaardigheden	• Informatie opdoen en beoordelen; feiten en meningen onderscheiden; • Vergelijken van individuele belangen, belangen van specifieke groepen en collectieve belangen • Eigen mening vormen, uiten, open staan voor andere opvattingen; • Eigen opvattingen om kunnen zetten in gedrag; • Zich gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen; • Discussiëren, argumenteren; • Omgaan met kritiek, • Conflictoplossend handelen
	Houdingen	• Betrokkenheid en verantwoordelijkheid • Solidariteit en empathie • Vertrouwen in anderen en instituties • Constructief-kritisch • Waarderen van de democratie • Opkomen voor vrijheid en democratie

⁴⁰ Bron, J., p. 34,35,36

B 2.2 Participatie

Domein Participatie	Categorie	Inhouden
	Kennis en inzicht	• Inspraak / medezeggenschap • Samenleving • Kinderrechten; • (On)Gelijkheid, discriminatie; • Verenigingen, instanties, NGO's (web)communities • Betaald en onbetaald werk
	Vaardigheden	• Sociaal-communicatieve vaardigheden; • Assertiviteit; • Kansen zien en gebruiken; • Creativiteit/oplossingsgerichtheid; • Plannen, organiseren en mobiliseren; • Inzicht in eigen mogelijkheden en wensen; • Inzicht in wensen van anderen; • Omgaan met belangentegenstellingen; • Invloed uit kunnen oefenen; • Verschijnselen kunnen plaatsen in breder perspectief (bijv. historisch, ruimtelijk, economisch, maatschappelijk, politiek, sociaal-cultureel).
	Houdingen	• Betrokkenheid bij en • Verantwoordelijkheid voor sociale en fysieke omgeving; • Initiatiefrijk; • Zelfvertrouwen; • Een rol willen spelen in de samenleving.

B 2.3 Identiteit

Domein	Categorie	Inhouden
Identiteit	Kennis en inzicht	• Pluriform, multicultureel, cultuur, subcultuur; • Integratie; • Religieuze en levensbeschouwelijke stromingen; • Pluriformiteit en diversiteit in Nederland (verandering en continuïteit); • Globalisering, regionalisering en nationale identiteit; • Individualisme en groepsidentiteit; • Onderscheiden van persoonlijke en gemeenschapsbelangen.
	Vaardigheden	• Omgaan met vrijheden en keuzes maken vanuit eigen ethisch kader; • Vanuit de eigen identiteit een bijdrage leveren aan de omgeving; • Wisselen van perspectief; • Eigen identiteit en opvattingen in balans brengen met eisen van de samenleving; • Reflecteren op eigen standpunt en gedrag; • Vergelijken van opvattingen; • In discussie of debat de eigen opvattingen ontwikkelen; • Omgaan met groepsdruk; • Omgaan met diversiteit.
	Houdingen	• Zelfwaardering; • Gelijkwaardigheid; • Erkennen van verschillende opvattingen • Verdraagzaamheid • Open staan voor ontmoeting met andersdenkenden • Empathie • Zelfontplooiing

Bijlage 3. Leerlijn VO onderbouw

		democratie	participatie	identiteit
Leerinhouden	Kennis en inzicht Weten	• parlementaire democratie actief en passief stemrecht • mensenrechten • collectieve voorzieningen	• samenleving maatschappelijke instanties, verenigingen • inspraak • voordelen van participatie inzien • (on)betaald werk	• Identiteit • Subculturen • Diversiteit • Integratie • Globalisatie • Regionalisatie • Religieuze voorschriften
	Vaardigheden Kunnen	• informatie opdoen en beoordelen • discussie • argumenteren	• invloed uitoefenen op besluitvorming in omgang met leerlingen en volwassenen • meedoen maatschappijgerichte actie	• omgaan met verschillende subculturen • kritisch reflecteren op eigen overtuiging • relatie leggen eigen overtuiging en gedrag • bespreken opvattingen • waarderen aanbod in de maatschappij • omgaan met twijfels eigen identiteit
	Houdingen Willen	• gelijke behandeling verschillen in seksuele geaardheid	• betrokkenheid bij aspect van de samenleving	• verdraagzaamheid • open staan voor ontmoeting • zelfwaardering
Ervaringen	Binnenschools	• klassenvertegenwoordiger • medeopstellen van afspraken	• klassenvertegenwoordiger • leerlingenraad • beoordelen eigen school • meedoen aan op samenleving gerichte actie • vrijwilligerswerk in de klas • meehelpen open dag	• bezoek vereniging van klasgenoot • spreker met specifieke identiteit • bezoek musea met aandacht voor aspecten identiteit • diverse vieringen
	Buitenschools	• afspraken en regels vereniging • actieve deelname vereniging of club	• maatschappelijke stage • meedoen aan op samenleving gerichte actie	• deelname levensbeschouwelijke of identiteitsgebonden organisaties buiten school • meedoen lokale activiteiten

41

⁴¹ Bron, J., p. 39

Bijlage 4. Competentie matrix LOB, Het Assink Lyceum, Julianastraat

In deze matrix is in de gele vakken te zien welke competenties bekeken zijn in het kader van LOB. Vervolgens zijn deze door de docenten van het Kernteam VMBO geplaatst bij leerjaar 1 en 2. De competenties die nog in het groene gedeelte staan zijn de competenties die volgens het kernteam nog niet passen bij leerjaar 1 of 2.

LOB, het vervolg, competentiematrix

9 december 2010

Leren door vaardigheden en ervaren is de basis voor een levenlang leren

LOB

4 koersuitspraken:

1. Leren door ervaren
2. Leren door reflecteren
3. Leren door te kiezen

4. Leren leidt tot succesvolle en juiste keuzes mbt vervolgopleiding en uiteindelijke loopbaanontwikkeling

Omgaan met conflicten

Uitvoeren
beroepsbepalingen

Organiseren

Loyaliteit

Relaties opbouwen en onderhouden

Uitvoeren

Zelfkennis

Presenteren

Kennis vergaren/
leren leren

Zelfstandig
heid

leren Plannen

Veilig handelen

Instructies en procedures opvolgen

Samenwerken

Leerjaar 1

omgaan met informatiebronnen

Omgaan met veranderingen

Mondeling presenteren

Initiatief tonen/ nemen

Evalueren

Omgaan met druk en tegenslagen

Zelfbewust handelen

(tussen) doelen stellen/ bijstellen

Schriftelijk presenteren

Omgaan met kritiek

Leerjaar 2

Verantwoordelijk handelen

Sociaal bewust handelen

Kunnen plannen

Passend communiceren

Onderzoeken

Reflecteren

Keuzes maken

Toekomstbewust denken binnen sectoren

Kostenbewust denken / handelen

Bijlage 5. Vakwerkplan Biologie Het Assink Lyceum leerjaar 2H/V

Onderstaand programma kan naar inzicht van de docent worden aangevuld, bijvoorbeeld met verdiepingsonderwerpen of actuele onderwerpen.

Actualiteit komt regelmatig terug in de lessen. Leerlingen worden actief aangemoedigd om zelf ook met “nieuws” te komen over het onderwerp.

Thema 1. AFVAL EN MILIEU

Kort en snel

Bs1 en 2 doen

Bs 3, 4 en 5 overslaan (beter in een project)

Ebs 6 doen

Ebs7 overslaan

Ebs 8 doen

Verr 1 practicum keuze

Verr 4 zelfstandig

Thema 2. VOEDING EN VERTERING

Bs 1 t/m 5 vlot doen : 3 à 4 lessen.

Bs 1 een klein beetje chemie toevoegen, naar keuze

Bs 2 Let op : nieuwe schijf van 5 (zie internet: Voedingscentrum)

Bs 3 Weet wat je eet. Zelfstandig doen.

Bs 4 practicum doen, eventueel tegelijk met Bs 10

Bs 5 zeer kort

Bs 6 kenmerken van enzymen toevoegen

Bs 7 e1tra aandacht voor rekensommen.

Tweede deel heel kort.

Ebs 11 hierbij practicum schedels en kiezen

Verr 2, 3 en 5 doen

Thema 3. VERBRANDING EN ADEMHALING

Bs 1 en 2 practica doen

Bs 2 t/m 7 zelfstandig

Ebs 8 kort

Ebs 9 e1tra aanvulling grafieken en berekeningen

Ebs 10 doen

Verr 1, 2 en 4 doen. Practicum vissen is keuze.

Thema 4. DE BLOEDSOMLOOP

Bs 1 bloedcellenpracticum doen

Bs 3 hart ook zelf laten (na)tekenen

Bs en ebs t/m 10 doen

Bs 10 toevoegen resusfactor (resuskindje)

Verr 1 keuze

Verr 2 en 4 doen

Thema 5. VOORTPLANTING

Bs 1 t/m 4 doen

Bs 5 discussieles?

Bs 6 samen met ebs 9 doen?

Bs 7 uitgebreid (alvast verwijzen naar thema 6 bs4)

Bs 8 kort

Verr 1, 2 en 4 doen

Thema 6. ERFELIJKHEID EN EVOLUTIE

Bs 1 toevoegen info over Mendel

Bs 2 toevoegen info over aantal genen en verband gen – eiwit

Bs 3 tweelingen meer info

Bs 4 toevoegen 'kijkoperatie'

Bs 5 t/m 7 desgewenst vergelijken met creationisme of ID (intelligent design)

Ebs 8, 9 en 10 ook doen

Verr 1, 2 en 4 doen

Verr 3 keuze

Thema 7. REGELING EN GEDRAG

KEUZETHEMA.

Invoegen indien tijd dat mogelijk maakt.

Thema 8. MENS EN MILIEU

DOEN WE NIET.⁴²

⁴² Vakwerkplan biologie (2010)

Bijlage 6. Verwerking gegevens lesmethode: Biologie voor jou

2/3 Havo/VWO

Thema	Onderwerp	democratie					participatie					identiteit				
		respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden	zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in mogelijkheden	sociaal communicatief	discriminatie	verdraagzaamheid	keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk
1 Afval en milieu	bs 5 wat kun je zelf					1			1	1				1		
2 Voeding en vertering	bs 2 gezonde voeding		1				1	1						1		
	bs 5 eerlijk zullen we alles delen	1				1				1		1		1	1	
3 Verbranding en ademhaling	bs 7 roken		1		1	1	1			1				1		1
4 De bloedsomloop	bs 10 bloedgroepen/ donor zijn	1	1											1		
5 Voorplanting	bs 1 sociale veranderingen	1	1	1	1	1	1		1		1		1	1	1	1
	bs 4 seksualiteit - relaties	1	1	1	1	1	1		1		1	1	1	1	1	1
	bs 5 seksualiteit - geloof/cultuur	1	1	1	1	1	1		1		1	1	1	1	1	1
	bs 6 geboorteregeling	1	1	1	1	1	1							1		1
	bs 8 zwangerschap	1	1	1	1	1	1		1					1		1
	bs 9 SOA	1					1	1			1			1		1
6 Erfelijkheid en evolutie	bs 4 erfelijkheidsonderzoek	1	1		1	1			1					1		
	bs 6 argumenten evolutietheorie	1	1		1	1				1				1		
	bs 10 biotechnologie		1			1			1	1				1		
	vs 1 Het syndroom van down	1				1			1			1			1	
7 Regeling en gedrag	bs 4 alcohol	1	1	1	1	1	1						1	1		1
	bs 8 gedrag	1	1	1	1	1	1					1	1	1		1
	bs 9 gedrag bij de mens	1	1	1	1	1	1					1	1	1		1
	vs 1 drugs	1	1	1	1	1	1						1	1		1
Thema 1 t/m 7	Leren en werken					1	1	1	1	1	1			1		
		15	15	9	12	17	13	3	9	6	5	6	7	19	5	11

Bijlage 7. Burgerschap leerlingen vragenlijst juni 2012

Klas: _____

Leeftijd: _____

Jongen/meisje: _____

1) Weet jij wat Burgerschap is?

☐ Ja, ga naar vraag 2

☐ Nee, ga naar vraag 4

2) Wat denk jij dat het inhoudt? Beschrijf dat kort in je eigen woorden.

De definitie van burgerschap is:

De bereidheid en het vermogen van jongeren om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Werken aan burgerschap betekent dat je jezelf de kennis, vaardigheden en het gedrag aanleert om hier democratisch en maatschappelijk verantwoord mee om te gaan.

Als je dit zo leest klopt dat met wat jij bij vraag 2 hebt opgeschreven?

☐ Ja

☐ Nee

Ga nu naar vraag 5

3) De definitie van Burgerschapsvorming is:

De bereidheid en het vermogen van jongeren om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Werken aan burgerschap betekent dat je jezelf de kennis, vaardigheden en het gedrag aanleert om hier democratisch en maatschappelijk verantwoord mee om te gaan.

Als ik dit zo beschrijf weet jij dan wat het inhoudt, geef in je eigen woorden weer wat jij denkt dat het inhoudt?

- 4) Burgerschap zit verweven in onze hele samenleving dus ook bij het vak biologie.

Kernwoorden/begrippen die betrekking hebben op burgerschap zijn:

respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden
zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in je eigen mogelijkheden	sociaal communicatief zijn
discriminatie	verdraagzaamheid	zelf keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk

Pak nu het theorieboek erbij **Thema 5 voorplanting en ontwikkeling**.

Kijk kritisch naar dit thema en geef drie onderwerpen uit dit thema aan die volgens jou te maken hebben met burgerschap. Geef daarbij aan welke van bovenstaande kernwoorden van toepassing zijn.

1 onderwerp: _____

kernwoorden die hierbij horen zijn:

_____	_____	_____
_____	_____	_____

2 onderwerp: _____

kernwoorden die hierbij horen zijn:

_____	_____	_____
_____	_____	_____

3 onderwerp: _____

kernwoorden die hierbij horen zijn:

_____	_____	_____
_____	_____	_____

- 5) Nu kijken we nogmaals naar die kernwoorden. Kun jij aan geven of dit aan de orde is gekomen bij biologie? Of is dit aan de orde gekomen bij een ander vak, of heb jij dit thuis geleerd?

Kernwoorden/begrip	Biologie, welk onderwerp?	Ander vak, welk vak?	Thuis, vereniging, sport
Respect			
Eigen mening			
Inspraak			
Omgaan met kritiek			
Normen en waarden			
Zelfvertrouwen			
Plannen en organiseren			
Kansen zien			
Inzicht in eigen mogelijkheden			
Sociaal communicatief zijn			
Discriminatie			
Verdraagzaamheid			
Zelf keuzes durven maken			
Omgaan met verschillen			
Omgaan met groepsdruk			

- 6) Wat vond jij van deze vragenlijst? Je mag meerdere antwoorden invullen.

- ☐ Leuk
☐ Leerzaam
☐ Flauwekul
☐ Belangrijk
☐ Duidelijk
☐ Onduidelijk

Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst.

Mevr. Nijhof

Bijlage 8. Uitwerkingen leerlingenvragenlijst

B 8.1 Uitwerking vraag 1

25 lln 14-jun-12 klas 2V1 donderdag 6e uur

vraag 1	aantal	jongen	meisje
ja	10	4	6
nee	15	7	8

B 8.2 Uitwerking vraag 2/3

vraag 2				vraag 3
1	ja	m	Hoe jongeren met elkaar omgaan, wat voor bijdrage ze leveren voor de gemeente en zo.	ja
2		m	Dat je iemand bent die actief is in de samenleving, en iemand die deel uit maakt in de maatschappij.	ja
3		m	Dat je met iedereen samenleeft als geheel dat je deel uit maakt van de maatschappij.	nee
4		m	Hoe mensen/jongeren met elkaar omgaan en wat ze bijdragen e.d.	ja
5		m	Dat je mee leeft in de maatschappij en deel te zijn van de gemeenschap.	ja
6		m	Dat je een deel uitmaakt van een land.	nee
7		j	Actief een bijdrage kunnen leveren aan een gemeenschap.	ja
8		j	Ergens bij horen. Ook leer je jezelf dingen om daar mee om te gaan.	ja
9		j	Deel uit maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.	-
10		j	Dat je kennis en vaardigheden van je gebruikt in de maatschappij.	ja

B 8.3 Uitwerking vraag 4

vraag 4

11	nee	m	Je moet zelf weten wat je zelf kunt en wat je zelf wilt.
12		m	Je moet weten wat je zelf wil en wat je zelf kunt. En omdat je dit van jezelf weet kun je hier met andere mensen over praten.
13		m	Het is dat ze je meer ergens bij willen betrekken, en dat jij daaraan mee helpt.
14		m	Jongeren ook mee te laten tellen in de maatschappij.
15		m	Dat jongeren ook meetellen in de maatschappij.
16		m	Dat je je toekomst belangrijk vindt en verder heb ik echt serieus geen idee.
17		m	Dat je je eigen kennis en dergelijke toepast in de maatschappij
18		m	Een beetje wel, het is dat jongeren meedoen en meedenken met de anderen of met Nederland.
19		j	Jongeren die meehelpen met vrijwilligerswerk en zo.
20		j	Dat je een beetje volwassen moet opstellen tegen de maatschappij.
21		j	Dat kinderen mee mogen doen in de maatschappij.
22		j	Aan de maatschappij deelnemen
23		j	Dat jongeren deel kunnen uitmaken van een gemeenschap en daar ook wat voor betekenen.
24		j	Dat je als jongere wel/niet bereid bent ergens bij te gaan om hier te helpen en jezelf wat te leren.
25		j	Dat je je plek weet in de maatschappij en op situaties goed kunt handelen.

B 8.4 Uitwerking vraag 5

vraag 5

onderwerp

1	m	abortus	1	1										1			
1	m	sociale veranderingen	1	1										1			1
1	m	geboorteregeling						1						1			
2	m	seksualiteit	1	1	1	1								1			1
2	m	je verandert...	1	1				1			1				1		1
2	m	abortus		1		1	1	1	1					1			
3	m	sociale veranderingen	1	1		1								1			
3	m	onderhouden relaties	1				1									1	1
3	m	geestelijke verandering		1				1	1	1	1						
4	m	abortus	1	1										1			
4	m	sociale veranderingen	1	1										1			1
4	m	geslachten	1										1			1	
5	m	sociale veranderingen	1		1						1					1	
5	m	onderhouden relaties	1	1			1		1	1				1			
5	m	geestelijke verandering						1			1	1			1		
6	m	onderhouden relaties	1		1		1	1						1	1		
6	m	zwangerschap				1			1	1			1		1	1	
6	m	soa	1								1			1	1	1	
7	j	abortus		1	1		1	1		1				1			
7	j	sociale veranderingen	1	1			1	1						1			1
7	j	voorbehoedsmiddelen	1		1		1	1					1			1	
8	j	seksualiteit		1	1		1									1	
8	j	voorbehoedsmiddelen		1										1		1	
8	j	andere geboorteregeling		1										1			
9	j	seksualiteit					1									1	
9	j	geboorteregeling		1												1	
9	j	andere geboorteregeling	1	1													
10	j	abortus		1		1									1		
10	j	geloofsovertuiging											1			1	1
10	j	verliefd					1	1								1	1
11	m	seksualiteit	1					1						1	1	1	
11	m	homoseksualiteit	1			1								1	1		
11	m	zwangerschap				1		1	1		1		1		1		
12	m	seksualiteit	1					1						1	1		
12	m	homoseksualiteit	1			1		1						1	1		
12	m	zwangerschap						1	1		1		1		1		
13	m	sociale veranderingen	1	1			1				1					1	1
13	m	voorbehoedsmiddelen	1	1				1		1				1			
13	m	geslachten	1					1						1		1	

vraag 5

onderwerp

14 m	abortus	1			1	1				1		
14 m	homoseksualiteit	1			1					1	1	
14 m	sociale veranderingen		1	1		1				1	1	
15 m	abortus		1			1				1		
15 m	homoseksualiteit	1			1					1	1	
15 m	sociale veranderingen		1	1		1				1	1	
16 m	jonge moeders	1	1		1	1	1			1		
16 m	sociale veranderingen	1	1	1		1	1			1		
16 m	homoseksualiteit	1	1			1			1	1	1	
17 m	lichamelijke veranderingen					1					1	
17 m	geestelijke verandering		1				1	1	1	1		1
17 m	seksualiteit	1	1	1						1	1	1
18 m	geboorteregeling		1				1			1		
18 m	pubertijd	1	1			1		1		1		1
18 m	seksualiteit	1	1	1				1		1	1	
19 j	geestelijke verandering		1				1			1		
19 j	sociale veranderingen				1	1	1		1			1
19 j												
20 j	je veranderd...											
20 j	homoseksualiteit	1	1									
20 j	abortus	1	1									
21 j	geestelijke verandering		1				1			1		
21 j	sociale veranderingen							1		1	1	
21 j												
22 j	sociale veranderingen	1	1							1		
22 j	soa		1				1			1		
22 j	abortus	1				1	1			1		
23 j	sociale veranderingen	1						1				1
23 j	onderhouden relaties	1				1						
23 j												
24 j	abortus	1		1	1		1		1			
24 j	homoseksualiteit	1	1			1	1				1	1
24 j	seksualiteit	1		1			1			1		1
25 j	abortus	1			1	1		1	1		1	
25 j	homoseksualiteit	1	1		1	1				1	1	
25 j	pornografie						1				1	1

B 8.5 Uitwerking vraag 6

vraag 6

1	m	ander vak
1	m	biologie/onderwerp
1	m	thuis/vereniging/sport
2	m	ander vak
2	m	biologie/onderwerp
2	m	thuis/vereniging/sport
3	m	ander vak
3	m	biologie/onderwerp
3	m	thuis/vereniging/sport
4	m	ander vak
4	m	biologie/onderwerp
4	m	thuis/vereniging/sport
5	m	ander vak
5	m	biologie/onderwerp
5	m	thuis/vereniging/sport
6	m	ander vak
6	m	biologie/onderwerp
6	m	thuis/vereniging/sport
7	j	ander vak
7	j	biologie/onderwerp
7	j	thuis/vereniging/sport

democratie					participatie					identiteit				
respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden	zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in mogelijkheden	sociaal communicatief	discriminatie	verdraagzaamheid	keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk
A	le	A	mu	le, vz	A	na	A			le	le/vz	wi	vz	
5	6	soms			PL				L				5	
T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T	T
A	A	A	A	le	A	A / v+	A	A	A	le	A	A	A	le
5	5	5	5		5	PL			5		5		5	5
T	T	T	S	T	S/T	S	S	T	S/T	S	S/T	T	S	S
le	le	A		le									le	
5		L				PL							5	
V	T	T	T	T	T	T				V		T	T	T
A	le	A	mu	le, vz	A	na	A			le	le/vz	wi	vz	
5	6	soms			PL								5	
T-V-S	T	T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	S	T	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	T-V-S
le	le	A	A	le					le	le/ne				
5			cijfers			PL	L						5	
T	T					T/S	T	T						V
A	le	A		le		SL	lo		pauzes	le				vz
						PL		d-toets		5				
T	T	T	T	T	T	T	S	T	S			T		
le	le	le	le	le	le	le	le	le	le	le	le	le	le	le/vz
5		5			5	5	5	5	5		5			5
S						T								

vraag 6

vraag 6			democratie					participatie					identiteit				
			respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden	zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in mogelijkheden	sociaal communicatief	discriminatie	verdraagzaamheid	keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk
8	j	ander vak	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
8	j	biologie/onderwerp	5	5	5	L	5	5	L	L	L	5	5	5	5	5	5
8	j	thuis/vereniging/sport	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	T	T	S	S
9	j	ander vak	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
9	j	biologie/onderwerp	5	5	5	L	5	5	L	L	L	5	5	5	5	5	5
9	j	thuis/vereniging/sport	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
10	j	ander vak	A	le	le	le	le						le	A	le	le	le
10	j	biologie/onderwerp	5	5	5	5	5	5	5	5	5		5	5	5	5	5
10	j	thuis/vereniging/sport				S		T/S								S	
11	m	ander vak	le	le	gs		le	ne					le		vz	le	vz
11	m	biologie/onderwerp	5	L	L	L	5	5	PL						L		L
11	m	thuis/vereniging/sport	T	T		T		T	T	T			T		T	T	
12	m	ander vak	vz	le	gs		le	vz	ne			vz	le				vz
12	m	biologie/onderwerp	5	L	L	L	5	5	PL				L		L		L
12	m	thuis/vereniging/sport	T	T				T	T			T			T	T	
13	m	ander vak	vz	le	A	le	vz/le	A	A	A	A	A	le	A	A	vz	vz
13	m	biologie/onderwerp	5						PL			L	L			L	L
13	m	thuis/vereniging/sport	T	T	T		T		T	T	T	T	T	T	T	S	S
14	m	ander vak	le	le	A	le	le	A					A	A	le	vz	A
14	m	biologie/onderwerp			L			PL					5				L
14	m	thuis/vereniging/sport	T	T	T		T			T	T	T		T	T		

vraag 6

		democratie					participatie					identiteit				
		respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden	zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in mogelijkheden	sociaal communicatief	discriminatie	verdraagzaamheid	keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk
15 m	ander vak	le	le	A	le	le	A				A	A	A	le	vz	A
15 m	biologie/onderwerp			L			PL					5				L
15 m	thuis/vereniging/sport	T	T	T		T			T	T	T		T	T		
16 m	ander vak	le	le	le	le	le	na	fa	le	le	le	le	le	le	le	le
16 m	biologie/onderwerp							L				5				
16 m	thuis/vereniging/sport	T	T	T	S	T	T	T	T-V-S	T	S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	
17 m	ander vak	le	le	gs	le	le	vz	SL	vz	le	vz	le	le	vz	le	vz
17 m	biologie/onderwerp	5	5	L	L		5	L		5	L	5	L	5	5	L
17 m	thuis/vereniging/sport	T	T	T	S		S	T	T	S	S	S	T	S	T	T
18 m	ander vak	le	le	gs	vz	le	vz	SL	vz/le	le	mas	le	le	le	le	vz/le
18 m	biologie/onderwerp	5	5	L	5	5	5	L				L	5	5	5	5
18 m	thuis/vereniging/sport	T	T	T	T	T	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	T	T	T	T	T	T-V-S
19 j	ander vak	le			le	le		SL		le	le	le	le		le	le
19 j	biologie/onderwerp															
19 j	thuis/vereniging/sport		T				T		T					T	T	
20 j	ander vak	le	le	le	le	le	le	A			le	le		le	le	le
20 j	biologie/onderwerp	5	5	5	5	5	5	5					5	5	5	
20 j	thuis/vereniging/sport	T-V-S	T	T	T		T-V-S	T		T	T	T	T	T	T	T
21 j	ander vak	le	le	le	le	le						le	le	le	le	le
21 j	biologie/onderwerp	L						L								
21 j	thuis/vereniging/sport	S	T				T		S	T						

vraag 6

vraag 6			democratie					participatie					identiteit				
			respect	eigen mening	inspraak	omgaan met kritiek	normen en waarden	zelfvertrouwen	plannen en organiseren	kansen zien	inzicht in mogelijkheden	sociaal communicatief	discriminatie	verdraagzaamheid	keuzes durven maken	omgaan met verschillen	omgaan met groepsdruk
22 j	ander vak		le		le		le				le	le				le	
22 j	biologie/onderwerp		5					PL									
22 j	thuis/vereniging/sport					T		T		T				T		T	
23 j	ander vak						le		SL			le					
23 j	biologie/onderwerp																
23 j	thuis/vereniging/sport		T	T	T	T	T	T		T		T	T	T	T	T	
24 j	ander vak		A	le	A	A	le	A	wi	A	A	A	le	A	A	wi,ne	
24 j	biologie/onderwerp		L	le	L	L	5	L	L	L	L	L	le	L	L	L	
24 j	thuis/vereniging/sport		T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	
25 j	ander vak		A	le	A	A	le	A	wi	A	A	A	A	A	A	A	
25 j	biologie/onderwerp		L	L, 5	L	5	5	L	L,7	L	L	L	L	L	L	L	
25 j	thuis/vereniging/sport		T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T-V-S	T	T-V-S	T-V-S	T-V-S	

biologie/onderwerp	L = alle lessen	nr= thema uit BVJ	PL = planner
ander vak	A = alle vakken		
thuis/vereniging/sport	T-V-S = thuis/vereniging/sport	T = thuis	V = vereniging
			S = sport

B 8.6 Uitwerking vraag 7

		vraag 7						
		leuk	leerzaam	flauwekul	belangrijk	duidelijk	onduidelijk	eigen omschrijving
1	m						1	ik vind het niet echt nodig
2	m							
3	m			1			1	
4	m						1	
5	m			1			1	
6	m		1					
7	j					1		
8	j			1				
9	j			1				
10	j			1				
11	m						1	saai saai
12	m						1	
13	m			1				
14	m			1			1	
15	m			1			1	
16	m			1		1		
17	m	1			1	1		
18	m	1	1		1	1		
19	j			1			1	
20	j			1		1		
21	j			1				
22	j				1			
23	j					1		
24	j		1		1	1		
25	j					1		
totaal		2	3	12	4	8	9	

Bijlage F Beoordelingsschema voor het (voorlopig) onderzoeksplan 2011/2012

Naam LiO-student: Carola Nijhof-Scheggetman Studentnummer: s1000569

Onderdeel	Criteria	Feedback	Beoordeling: O/M/V/G
Probleemstelling: Beschrijving van het onderwerp van onderzoek, resultierend in onderzoeksvraag (inclusief doelgroep) [dit onderdeel moet minimaal voldoende zijn]	Probleemstelling bevat onderwerp, vraagstelling en doelgroep. Het vertrekpunt van de probleemstelling (en onderzoeksvragen) ligt in de praktijk van je onderwijs of in je functioneren als leraar op je school. De onderzoeksvraag is: voldoende concreet, neutraal, scherp en nauwkeurig geformuleerd, niet voor meerdere uitleg vatbaar en bevat geen tegenstrijdigheden. In de vraag zit geen oordeel opgesloten.	Helder	G
Relevantie/contenit van het onderzoek/doelstelling	De relevantie van het onderzoek is beschreven: duidelijk is waarom de student dit onderwerp wil onderzoeken: • De persoonlijke motivatie • De relevantie voor de onderwijspraktijk • De mogelijke nieuwsaarde voor de beroepspraktijk De relevantie wordt onderbouwd vanuit de literatuur. Het onderwerp wordt in een theoretisch kader geplaatst. Dit kader is het uitgangspunt voor het onderzoek. Belangrijke begrippen zijn helder omschreven vanuit literatuur of begrippen zijn gedefinieerd op basis van literatuur. De grenzen van het onderzoek zijn duidelijk aangegeven: duidelijk is wat wel en niet wordt onderzocht.	Relevantie is duidelijk beschreven. Kader is duidelijk. Betekenis van begrippen zijn beschreven of uitwerking ervan is in het plan opgenomen. Grenzen zijn aangegeven	G
Verwachte resultaten, gebaseerd op literatuur	Je verwachtingen ten aanzien van het antwoord op je onderzoeksvraag zijn beschreven. Bij een toetsend onderzoek doe je dat in de vorm van een hypothese. Bij een beschrijvend of explorierend onderzoek maak je duidelijke welke verwachting je hebt. Je onderbouwt dit met eigen ervaringen en literatuur.	Onderbouwing vanuit literatuur onderbreekt, maar is ook lastig, lijkt me. Vraag: is er onderzoek gedaan naar activeren van burgerschapsvorming?	V

Plan van aanpak: een beschrijving van: • Onderzoeksvraag, uitgewerkt in onderzoekbare deelvragen • Onderzoeksgroep • Type onderzoek en onderzoeksinstrument • Wijze van gegevens verzamelen • Wijze van gegevens verwerken • Planning van de werkzaamheden	Het plan van aanpak (onderzoeksofzet) bevat: Per deelvraag een beschrijving van de wijze waarop een antwoord op de deelvraag wordt verkregen • Een beschrijving van de onderzoeksgroep • Een beargumenteerde keuze van het onderzoeksinstrument • De wijze van gegevens verzamelen (frequentie, organisatie, ..) • De wijze waarop gegevens zullen worden geanalyseerd. • Een planning van alle werkzaamheden. Het plan moet aannemelijk maken dat een antwoord op de onderzoeksvraag zal worden gekregen (validiteit). Het plan van aanpak moet zodanig zijn beschreven, dat het uitvoerbaar is door een ander (reproduceerbaarheid).	Plan van aanpak is helder.	G
Literatuuroverzicht van geraadpleegde en te raadplegen bronnen	Het literatuuroverzicht bevat minstens 5 (semi)wetenschappelijke bronnen die zijn of worden geraadpleegd. Daarbij is minimaal 1 buitenlandse bron.	Ja; zie ook hierboven (feedback hypothese)	V/G
Wijze van verslaglegging	Correct en helder taalgebruik Overzichtelijke lay out (zie hiervoor 'richtlijnen voor verslag') Richtlijn voor aantal pagina's: +/- 5, maximaal 8 (Arial 10 pts, regelafstand 1,5)	Goed	G

Naam docent onderzoek:

From: [Jos Alkemade](#)
Sent: Monday, May 28, 2012 10:58 AM
To: [fam. JP Nijhof](#)
Subject: RE: LIO onderzoeksplan S1000569

Handtekening docent onderzoek:

Beste Carola,

Beoordeling [onvoldoende / matig / voldoende / goed]: ...V/G

Datum: Plaats:

Hierbij mijn beoordeling van je plan. Succes met je onderzoek.

Met vriendelijke groet,
Jos Alkemade

Voor startgesprek LIO

Dr. ir. Jos Alkemade | Docent LVO Wiskunde
School of Education | (088) 469 6075 | kamer B173

Windesheim | Campus 2-6
Postbus 10090 | 8000 GB Zwolle | (088) 469 99 11
www.windesheim.nl

Neem dit beoordelingsformulier als bijlage op in je onderzoeksverslag.

Datum start LIO:

Stageschool: Schooltype:

Leerwerkbegeleider: Vakcoach:

Aanvullende opmerkingen op onderzoeksplan van en afspraken met LIO-LEERWERKBEGELEIDER-er (en eventueel vakcoach):